

Pedagogická
fakulta
Faculty
of Education

Jihočeská univerzita
v Českých Budějovicích
University of South Bohemia
in České Budějovice

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Pedagogická fakulta
Katedra pedagogiky a psychologie

Bakalářská práce

Diafilm a předškolní výchova v čase socialistického experimentu

Vypracovala: Mgr. Anna Dudová
Vedoucí práce: PhDr. Olga Vaněčková
České Budějovice 2013

Anotace

Bakalářská práce řeší problém využití diafilmu jako vizuální technické pomůcky v prostředí mateřských škol v šedesátých a sedmdesátých letech 20. století. Zabývá se diafilmem jako pomůckou názorného sdělování, přibližuje pedagogické předpoklady využití diafilmu v mateřských školách. Na příkladu konkrétního souboru diafilmů určeném pro mateřské školy je z hlediska metodické připravenosti a vztahu k výchovným cílům socialistické pedagogiky popsáno a analyzováno místo diafilmu ve výchovném procesu mateřských škol. Obsahové analýze byl podroben soubor 25 diafilmů pro mateřské školy. Bylo konstatováno, že analyzovaný soubor byl po metodické stránce velmi dobře připraven, aby se stal velmi účinným prostředkem socialistické výchovy v prostředí mateřských škol, s přesahem i do nižších ročníků škol základních.

Klíčová slova: předškolní pedagogika / socialistická pedagogika / didaktická technika / diafilm

Abstract

The bachelor's paper is concerned with the problem of using transparency film as a visual technical medium in kindergartens in the 1960s and 1970s. It deals with transparency film as a means of communication, shows the pedagogical presuppositions of using transparency films in kindergartens. The paper describes and analyses the place of transparency film within the educational process in kindergartens on the example of a collection of transparency films designed for kindergartens from the point of view of methodical preparation and relationship to the educational goals of socialist pedagogy. A collection of 25 transparency films for kindergarten was studied. The analysed collection was found to be methodically very well prepared to become an effective means of socialist education in kindergartens, suitable also for lower grades of primary schools.

Key words: pre-school pedagogy / socialistic pedagogy / didactic technology / transparency film

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním svého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu své kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

Dne 4. 6. 2013

Mgr. Anna Dudová

Děkuji PhDr. Olze Vaněčkové za nevšední ochotu a trpělivost, cenné rady a vedení mé bakalářské práce. Děkuji také své rodině za všestrannou podporu a pomoc.

Obsah

Úvod.....	6
1. Diafilm jako pomůcka názorného sdělování v prostředí mateřských škol.....	9
1.1. Pojem diafilmu	9
1.2. Diafilm jako didaktická názorná pomůcka	13
1.3. Diafilm a systém zadní projekce	15
1.4. Soubory diafilmů pro mateřské školy	18
2. Pedagogické předpoklady využití diafilmu v prostředí mateřských škol.....	23
2.1. Diafilm jako výchovný prostředek v mateřské škole.....	23
2.2. Využití diafilmu při zaměstnáních	28
2.3. Využití diafilmu k obohacení hry	34
2.4. Využití diafilmu při odpoledních hrách a zábavných činnostech	36
3. Analýza souboru 25 diafilmů pro mateřské školy: obsahy a cíle	39
3.1. Cíle a metody	39
3.2. Charakteristika výzkumného souboru.....	39
3.3. Obsahy a cíle 25 diafilmů ze souboru pro mateřské školy.....	40
3.4. Závěry a shrnutí.....	48
Závěr	53
Seznam pramenů a literatury	56

Úvod

Už je tomu padesát let, co se na stránkách časopisu *Předškolná výchova* objevila celá série článků přimlouvajících se za rozšíření diafilmu jako účinné názorné pomůcky do všech československých mateřských škol.¹ Diafilm byl v té době používán již na vícerych mateřských školách, kde poutavou formou pomáhal k naplňování nejrůznějších výchovných cílů. Působivost i účinnost diafilmu pramenila ze spojení slova a obrazu, což v době, kdy se televize teprve stávala součástí všednodennosti, bylo něčím neobyčejným a pro děti zvláště přitažlivým.² Každým rokem bylo příslušnými národními podniky, které se specializovaly na výrobu a distribuci učebních pomůcek, a dalšími institucemi, jako byly například úřady zdravotnické osvěty, vydáváno několik pohádkových či didaktických diafilmů. Diafilm byl tehdy moderním technickým prostředkem, o němž se předpokládalo, že podobně jako film přispěje k modernizaci výchovy nejen v prostředí mateřských škol. Plédování za rozšíření diafilmu skutečně do všech mateřských škol se až do sedmdesátých let čas od času stále objevovalo, postupem doby však s přesunutím důrazu na správné metodické využití. Zvláště aktivní v té době byla některá krajská a okresní pedagogická střediska. Na začátku sedmdesátých let byl také péčí krajského pedagogického ústavu v Bratislavě vydán zásadní metodický text pro práci s diafilmem v prostředí mateřských škol.³ Ovšem tehdy již diafilm ztratil něco ze své účinnosti, neboť ozvučený obraz ve formě filmu a televize pronikl téměř do všech českých i slovenských domácností.⁴

Diafilm je v současné době již historickou záležitostí. Jen v nemnohých mateřských školách lze ještě dnes nalézt či objevit staré promítačky, diafilmy a diapásky, a když, tak zašlé, zaprášené, někde založené, mnohdy k takovým objevům dochází při úklidu a s překvapením. Pojem diafilmu už není dětem znám, někdy dokonce ani pedagogickému personálu. V průběhu především posledních dvaceti let diafilmy ze školek postupně zmizely, nejdříve z užívání, následně doslova. Nahradily je nové a jiné, opět moderní pomůcky a technika. Z užívání však zmizely i pro svůj charakter, byly

¹ Srov. *Předškolná výchova*, 18-20, 1963/1964 až 1965/1966.

² Srov. Ivan KLIMEŠ, *Písně pro zasněného řezníka (a lid této krajiny)*. *Televize a pop-kultura v Československu 60. let*, Dějiny a současnost, 27, 2005, č. 3, s. 30-34.

³ Srov. Ida PRINCOVÁ, *Diafilm na materskej škole a jeho využitie v predškolskej výchove. Metodická príručka k súboru diafilmov pre materské školy*, Bratislava 1971.

⁴ Srov. I. KLIMEŠ, *Písně pro zasněného řezníka (a lid této krajiny)*, s. 30.

totiž vytvářeny tak, aby sloužily cílům socialistické výchovy. V současnosti patří historii, ale i tam jsou překryty prachem zapomnění. Diafilm jako takový se totiž ještě nestal předmětem pozornosti filmových, literárních a ani jiných historiků, chybí i pedagogická reflexe. Jistým dokladem je toho i poměrně povrchní slovníkové heslo v průvodci po kulturním dění a životním stylu v českých zemích padesátých a šedesátých let.⁵ Prozatím je téma diafilmu a obecně pohádek do promítačky předmětem zájmu sběratelů, klubově organizovaných i neorganizovaných nadšenců.⁶ Hlavním cílem této práce je proto vůbec přinést téma diafilmu zpět do pedagogického diskursu a učinit z něj předmět odborného studia. Vzhledem k cílům, které byly s diafilmem spojovány, je to otázka pro naše vyrovnávání se s minulostí a obecně k poznání vzájemných vztahů a působení výchovy, propagandy a totalitního myšlení a jednání navýsost důležitá. Vlastní téma bakalářské práce je pochopitelně mnohem užší, týká se pouze využití diafilmu jako názorné technické pomůcky v prostředí mateřských škol v šedesátých a sedmdesátých letech 20. století, a to jen v pohledu dobové pedagogické literatury a metodických pomůcek.

Cílem práce je na příkladu zvoleného souboru diafilmů určeném pro mateřské školy z hlediska metodické připravenosti a vztahu k výchovným cílům socialistické pedagogiky popis a analýza místa diafilmu ve výchovném procesu mateřských škol. Použitou metodou je obsahová analýza. Jedná se vlastně o první krok v tematizaci vzájemného vztahu diafilmu a mateřské školy. Vzhledem k omezenému rozsahu i možnostem nebyla pozornost úmyslně věnována edukační realitě. Šedesátá a sedmdesátá léta nebyla zvolena náhodou, představují jakýsi zlatý čas diafilmu ve vztahu k předškolní výchově, minimálně dle obrazu získaného z pedagogických a metodických textů. Zvláštní pozornost naopak byla věnována souborům diafilmů, které byly odpovědnými institucemi vytvářeny pro využití v mateřských školách.

V první kapitole je diafilm představen jako pomůcka názorného sdělování se zvláštním zřetelem k prostředí mateřských škol. Nejprve je vymezován vlastní pojem diafilmu, poté je diafilm identifikován jako didaktická názorná pomůcka. Následuje část věnovaná zvláštnímu způsobu projekce diafilmu, takzvané zadní projekci, a dále pak část, v níž jsou představeny dobové soubory diafilmů pro mateřské školy.

⁵ Srov. Jiří KNAPÍK – Martin FRANC (edd.), *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948-1967*, Svazek I, Praha 2012, s. 250-251.

⁶ K tomu srov. např. Pohádkyproděti.cz [online]. © 2013 [citováno 2. 6. 2013]. Dostupné na WWW: <<http://www.pohadkyproděti.cz/>>.

Druhá kapitola s přihlédnutím k důrazům dobových metodických příruček přibližuje pedagogické předpoklady využití diafilmu v mateřských školách. Nejprve je upozorněno na některé charakteristické znaky a zvláštnosti diafilmu jako výchovného prostředku v mateřské škole, následně je pozornost věnována využití diafilmu při takzvaných zaměstnáních, dále k obohacení hry a také při odpoledních hrách a zábavných činnostech.

V třetí kapitole, jež je vlastním jádrem práce, je na příkladu konkrétního souboru diafilmů určeném pro mateřské školy řešen hlavní cíl práce. Z hlediska metodické připravenosti a vztahu k výchovným cílům socialistické pedagogiky je popisováno a analyzováno místo diafilmu ve výchovném procesu mateřských škol. Studován byl soubor 25 diafilmů pro mateřské školy vydaný banskobystrickým národním podnikem Učebné pomůcky.

1. Diafilm jako pomůcka názorného sdělování v prostředí mateřských škol

1.1. Pojem diafilmu

Termín diafilm byl označením pro souvislý pás 35 mm kinematografického filmu, na němž byly fotografickou cestou zachyceny diaobrázky. Ty se pomocí diaprojektoru prosvětlovaly a zvětšené promítaly na promítací plochu. Jednotlivá okénka diafilmu měla nejčastěji formát 36 x 24 mm (takzvaný leica formát, obrázky uloženy vedle sebe) nebo 24 x 18 milimetrů (takzvaný světový formát, také kinofornát, obrázky pod sebou).⁷

Diaobrázek byl společným názvem statických světelných obrázků diafilmu a diapozitivu. Vyhotovení mohlo být černobílé nebo barevné. Co do formy se jednalo o fotografický záběr nebo kresbu, případně o kombinaci obou způsobů. Některé diaobrázky přebíraly roli školního obrazu, používaly se jednotlivě bez užší vzájemné vazby. Bylo je však možné také sestavit do sady a vytvořit z nich vnitřně koherentní soubor. Z didaktického hlediska byl diaobrázek vhodným doplněním dynamického obrazu, neboť poskytoval dostatek času na podrobnou prohlídku.⁸

Označení diapozitiv se používalo pro jednotlivý průhledný obrázek na skle, filmu nebo jiném průsvitném podkladě, který se obvykle vkládal do rámečku a promítal diaprojektorem.⁹ Rámeček fixoval vlastní obrázek diapozitivu (většinou na filmu) a obvykle ho chránil dvěma skličky před poškozením, znečištěním prachem a otisky prstů. Materiálově se jednalo o kov (hliník), plastickou hmotu nebo lepenku. Některé typy počítaly s ochrannými skličky, jiné pouze s lakovým nátěrem.¹⁰ Rozměry diapozitivu stanovila norma (ČSN 19 8830), vnější rozměr byl dán velikostí rámečku 5 x 5 cm a 7 x 7 cm. Nejčastěji byl používán formát 5 x 5 cm. Vnitřní rozměr označoval

⁷ Srov. Heslo *Diafilm*, in: Miroslav NĚMEČEK a kol., Příruční slovník pomůcek a didaktické techniky, Chomutov 1973, s. 23.

⁸ Srov. Heslo *Diaobrázek*, in: Miroslav NĚMEČEK a kol., Příruční slovník pomůcek a didaktické techniky, Chomutov 1973, s. 25.

⁹ Srov. Heslo *Diapozitiv*, in: Miroslav NĚMEČEK a kol., Příruční slovník pomůcek a didaktické techniky, Chomutov 1973, s. 25.

¹⁰ Srov. Heslo *Rámeček diapozitivu*, in: Miroslav NĚMEČEK a kol., Příruční slovník pomůcek a didaktické techniky, Chomutov 1973, s. 130.

užitečnou plochu, která z důvodu částečného překrytí maskou byla vždy menší než plocha obrazu na filmu.¹¹

V porovnání s diapozitivem měl diafilm několik výhod: byl celkově lacinější, lehčí, vyžadoval jednodušší obsluhu, zabíral méně místa a více vydržel, nedal se tak snadno rozbít. Nevýhodou pak bylo neměnné pořadí obrázků při promítání. Série diapozitivů naproti tomu umožňovaly neustálé obsahové aktualizace a úpravy: jednotlivé obrázky bylo možné promítat v libovolném sledu, vybírat z různých souborů, vynechávat nebo doplňovat novými. Pokud bylo neměnné pořadí snímků na diafilmu vnímané jako zatěžující či problematické, dal se tento nedostatek poměrně jednoduše odstranit: filmový pás se rozstříhal na jednotlivá okénka a nově osamostatněné obrázky se vsadily do diapozitivních rámečků. Obraz zprostředkovaný diafilmem často představoval těžiště informací a slovní doprovod obraz spíše doplňoval a vysvětloval, opačně tomu bylo u diapozitivu, který většinou sloužil jako ilustrace.¹²

Statické obrazy z diafilmů a diapozitivů byly promítány na určenou plochu optickým přístrojem zvaným diaprojektor. Bez ohledu na typ se každý diaprojektor skládal z několika členů optické soustavy: světelný zdroj, kulové zrcadlo, kondenzor, tepelný filtr a objektiv. Podle způsobu promítání a výměny obrázků bylo možné diaprojektory členit na ruční, poloautomatické, automatické, na elektrický nebo jiný impuls. Některé diaprojektory byly technicky výlučně řešeny na promítání diapozitivů, například Adior, Aspectomat, nebo na promítání jak diapozitivů, tak diafilmů, jako byly Medior a Medirex.¹³ Mezi speciální typy diaprojektorů pak patřily zpětný projektor a diaprojektor pro stereoskopickou projekci.¹⁴

Diaprojektor Medior, výrobek n. p. Meopta Bratislava, byl prvním diaprojektorem masově rozšířeným na československých školách. Světelný tok 150 lumenů, se žárovkou 220 V/ 250 W byl dostatečně silný i k promítání téměř za denního světla. Pomocí přídatných zařízení (měniče) umožňoval promítat diafilmy s okénkem 36 x 24 a 24 x 18 mm a diapozitivu v rámečcích 5 x 5 cm. Alternativa Medioru, typ DR

¹¹ Srov. Heslo *Formáty diapozitivů a diafilmů*, in: Miroslav NĚMEČEK a kol., *Příruční slovník pomůcek a didaktické techniky*, Chomutov 1973, s. 48.

¹² Srov. Július Vojtech TREBIŠOVSKÝ a kol., *Školský film a diafilm v přírodopise. Metodická příručka pro učitel'ov prírodopisu*, Bratislava 1974, s. 101.

¹³ Diafilmy se promítaly ručně pomocí diafilmového adaptéru na projektorech Medior a Medirex a automaticky pomocí motorického měniče na diaprojektorech Aspectomat J 24B a AV 100. Srov. Eduard SLÁDEK, *Promítáme diafilmy a diapozitivu. Metodický text pro učitele*, Praha 1980, s. 17.

¹⁴ Srov. Heslo *Diaprojektor*, in: Miroslav NĚMEČEK a kol., *Příruční slovník pomůcek a didaktické techniky*, Chomutov 1973, s. 25-26.

7 x 7, byl vhodný k promítání diapozitivů v rámečcích 7 x 7 cm. K přístroji byly dodávány objektivy s ohniskovou vzdáleností 100 nebo 150 mm pro promítání v menších či větších učebnách. Jelikož lampová skříň přístroje se teplem velmi přehřívala, byl vyvinut Medior II s vestavěným ventilátorem v podstavci, umožňujícím nucené chlazení světelného zdroje.¹⁵

Ve školní praxi byl rovněž značně rozšířen diaprojektor Adior, který do roku 1969 vyráběla bratislavská Meopta. Byl určen k promítání diapozitivů v rámečcích 5 x 5 cm. Ty se ukládaly do zásobníků po 30 kusech. Diaprojektor Adior umožňoval poloautomatickou a automatickou výměnu obrázků. Promítací žárovka 220 V/ 300 W se zapínala a vypínala dálkovým ovládním s tlačítkem na výměnu obrázků, páčkovým spínačem a kontrolní žárovkou. Projektor byl vybaven objektivem s ohniskovou vzdáleností 100 mm, světelný tok činil 270 lumenů.¹⁶

Novou generaci představoval diaprojektor Medirex, rovněž produkt bratislavské Meopty. Ve srovnání se starším typem Medior měl dvojnásobný světelný tok (žárovka 230 V/ 500 W) a zlepšené chlazení; lampová skříň byla oddělena od projekční části a od objektivu. Medirex se vyráběl ve třech alternativách pro diapozitivы 5 x 5 cm s objektivem Dittar 3, 5 / 100 nebo 150 mm, a na diapozitivы 7 x 7 cm s objektivem 150 mm. K přístroji bylo možné dokoupit motorický měnič s dálkovým ovládním.¹⁷

Měnič diaobrázků byl klasickým příslušenstvím diaprojektoru k výměně jednotlivých diapozitivů nebo okének diafilmu. Mohl být mechanický (s ruční výměnou), poloautomatický (vybíral diapozitivы ze zásobníků), nebo automatický (s výměnou na elektrický impuls). K diaprojektorům Medior a Medirex byl vhodný měnič Tesla AYK 001. Výměna okének diafilmu se děla servomotorkem. Impuls k výměně se zadával ručně (včetně dálkového ovládním) nebo automaticky – impulsy byly zaznamenány na magnetofonovém pásku a zesíleny v synchronizátoru.¹⁸

Diaprojektor Medior promítal na vzdálenost 3 až 8 metrů, díky umístění dvou diapozitivů v rámečku vedle sebe se mohlo promítat nepřerušovaně. Přístroj byl dodáván v kufříku, v něm bylo i veškeré příslušenství. Na přelomu padesátých

¹⁵ Srov. Heslo *Medior*, in: Miroslav NĚMEČEK a kol., Příruční slovník pomůcek a didaktické techniky, Chomutov 1973, s. 81-82.

¹⁶ Srov. Heslo *Adior*, in: Miroslav NĚMEČEK a kol., Příruční slovník pomůcek a didaktické techniky, Chomutov 1973, s. 8-9.

¹⁷ Srov. Heslo *Medirex*, in: Miroslav NĚMEČEK a kol., Příruční slovník pomůcek a didaktické techniky, Chomutov 1973, s. 82-83.

¹⁸ Srov. Heslo *Měnič diaobrázků*, in: Miroslav NĚMEČEK a kol., Příruční slovník pomůcek a didaktické techniky, Chomutov 1973, s. 83.

a šedesátých let byla cena diaprojektoru 900 Kčs, jednalo se tedy o poměrně drahé zařízení. Zvláště pro děti začal být i z toho důvodu vyráběn mnohem jednodušší a levnější bakelitový diaprojektor s názvem Diar, prodával se za 86 Kčs. První dětskou promítačkou vyráběnou v Československu byla takzvaná Diababy. Následoval úspěšný Diar, v sedmdesátých letech nahrazený vylepšeným Diaxem. Diaprojektory a dětské promítačky začaly ztrácet na popularitě až v druhé polovině osmdesátých let v souvislosti s šířením videotechniky.¹⁹

K prohlížení diafilmů nebo diapozitivů sloužila takzvaná prohlížečka. Jednalo se o jednoduché zařízení, umožňující pozorovat diaobrázky zpravidla lupou, případně promítnuté na větší plochu či matnici (například Diaspectar), a to v takové velikosti, že bylo možné číst i ofotografovaný text. Sloužila-li prohlížečka výslovně ke čtení mikrofilmů, užíval se pro ni termín čtecí přístroj.²⁰

Diafilm kromě diapozitivu měl blízko i k takzvanému školnímu filmu, speciálně vytvářenému pro výchovně vzdělávací cíle školy. Forma školního filmu se podřizovala pedagogicko-didaktickým principům tak, aby jej učitel mohl použít v rámci plánovitě rozvrhnuté práce při vyučování. V užším smyslu byl školní film pomůckou i metodou názorného vyučování. Z hlediska funkce a způsobu začlenění do vyučovací hodiny se dělil na motivační (vzbudit zájem žáků o nové učivo), učební (zprostředkovat systematicky uspořádanou část učiva), doplňkový (doplnit anebo rozšířit už převzatou učební látku), shrnující nebo opakující (shrnout větší učební celek), mohl být také využit při zkoušení apod.²¹

Do škol byl diafilm dodáván ve svitku nebo v kazetě pro motorické měniče diaprojektorů. Uspořádání obrázků na diapásu, rozměry a úprava začátků a konců byly dány normou. Na začátku diafilmu bylo 7 políček s nápisem START, následovalo políčko s dírkovou clonou uprostřed a nastavovacími značkami pro obrazový krok. Správné nastavení okeničky zaručovalo, že všechny obrázky pásu byly při motorickém posunu správně promítnuty. Jeden krok tvořilo 8 perforačních otvorů. Na dalším políčku byl uveden titulek – název diafilmu. Následovalo maximálně 35 obrázků

¹⁹ Srov. Heslo *Diaprojektor*, in: Jiří KNAPÍK – Martin FRANC (edd.), Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948-1967, Svazek I, Praha 2012, s. 250-251. Fenoménu dětských promítaček se věnují webové stránky Promítačka.CZ [online]. © 2013 [citováno 2. 6. 2013]. Dostupné na WWW: <<http://www.promitacka.cz/>>.

²⁰ Srov. Heslo *Prohlížečka diafilmů nebo diapozitivů*, in: Miroslav NĚMEČEK a kol., Příruční slovník pomůcek a didaktické techniky, Chomutov 1973, s. 116-117.

²¹ Srov. Heslo *Film školní*, in: Miroslav NĚMEČEK a kol., Příruční slovník pomůcek a didaktické techniky, Chomutov 1973, s. 40.

diafilmu. Poté navazoval titulkový obrázek s tiráží. Konec diapásu tvořilo 7 políček s nápisem STOP. Součástí každého diafilmu byl tištěný text obsahující výčet obrazů a komentář, případně metodické poznámky pro učitele.²²

1.2. Diafilm jako didaktická názorná pomůcka

Diafilm patřil do oblasti didaktické techniky. Tímto pojmem byla označována technická zařízení, užívaná v procesu edukace a pro tento proces náležitě přizpůsobená. Přizpůsobení především znamenalo větší jednoduchost, snahu o zjednodušení manipulace a náročnosti na prostor včetně vybavení, to vše spojené s požadavkem co nejnižších pořizovacích nákladů. K didaktické technice byly počítány učící stroje, diaprojektory, filmové projektory, magnetofon, gramofon, jazykové laboratoře, sluchátkové rozvody a různé speciální přístroje pro jednotlivé obory. Didaktická technika se realizovala až s vloženým programem, nemohla se nijak uplatnit sama o sobě. Programem pro filmovou aparaturu byl film, pro mikroskop z určitého hlediska vybraný a zpracovaný předmět, analogicky diafilm apod. Program byl tedy podstatným doplňkem didaktické techniky, její náplní. Obecně označoval materiál, který byl didaktickou technikou reprodukován.²³

Didaktická technika tvořila na přelomu šedesátých a sedmdesátých let nejprogresivnější složku vyučovacích prostředků, někdy také členěnou na školní tabule, vizuální techniku, auditivní techniku, audiovizuální techniku a učící stroje. Vizuální technika se ve škole uplatňovala prostřednictvím diafilmu, diapozitivu, filmové smyčky, kazetového filmu, zpětného promítání průsvitných obrazů a promítáním neprůhledných obrazů.²⁴ Diafilm pak měl své místo i v mateřských školách. Zařazován byl podobně jako film, který již samozřejmě patřil do oblasti techniky audiovizuální.²⁵

Pojem didaktické techniky přitom podle některých náhledů neměl být zaměňován se samotnou pomůckou, například tedy promítaný obraz s filmem nebo diapozitivem či dokonce projektorem, kresba na tabuli s tabulí a křídou. Prostředek

²² Srov. E. SLÁDEK, *Promítáme diafilmy a diapozitivy*, s. 16-17.

²³ Srov. Anna STRÍŽOVÁ – Eduard SLÁDEK, *Zvuková a obrazová didaktická technika. Její současné možnosti a tendence využití na základních školách v jazykovém vyučování*, Praha 1972, s. 5-7.

²⁴ Srov. Stanislav OPATŘIL a kol., *Pedagogika pro učitelství prvního stupně základní školy*, Praha 1985, s. 130-134.

²⁵ Srov. Marie BARTUŠKOVÁ a kol., *Pedagogika předškolního věku*, Praha 1976, s. 162-163.

didaktické techniky (projektor, negativní i pozitivní materiál, promítací plocha, magnetofon, tabule, křída apod.) byl průmyslovým výrobkem, zatímco pomůcka měla být zhmotněním učitelovy didaktické práce, materiálním prostředkem, který se bezprostředně vztahoval k učivu, duševním produktem učitelovým nebo týmu tvůrců, vedeným pedagogem-metodikem. Didaktickou technikou se teprve pomůcka realizovala, byla vysílačem signálů, jež ji tvořily, jakýmsi „prostředkem prostředků“.²⁶

Pověřeními institucemi s úkolem vybavovat školy a ostatní výchovná a vzdělávací zařízení potřebami pro výchovně vzdělávací proces byl na české straně národní podnik Komenium, na Slovensku národní podnik Učebné pomôcky. Slovenský podnik často měnil název (Komenium, Služba škole), byl také přičleňován k jiným organizacím, například ke státnímu nakladatelství. V roce 1963 vytvořilo ministerstvo školství ČSSR celostátní podnik Učební pomůcky, se samostatným odštěpným závodem v Banské Bystrici. Jako výraz nového federálního uspořádání pak v roce 1969 vznikly dva samostatné podniky Komenium, n. p. v Praze a Učebné pomôcky, n. p. v Banské Bystrici. Oba podniky se zabývaly vývojem, výrobou a distribucí učebních pomůcek, didaktické techniky, vyučovacích programů, pomůcek pro brannou výchovu apod. Ve své činnosti se řídily dlouhodobými plány vybavování škol jednotlivých národních ministerstev školství a dalšími pokyny.²⁷

O významu, který byl didaktické technice v sedmdesátých letech v Československu a rovněž i v dalších zemích bývalého východního bloku dobovou pedagogikou přisuzován, svědčí mimo jiné třetí svazek Informačního bulletinu socialistických zemí věnovaný učebním pomůckám, didaktické technice a školnímu zařízení.²⁸ Bulletin přinášel podrobný přehled knižní, časopisecké i neperiodické produkce sedmi evropských socialistických zemí (Bulharska, Polska, Maďarska, Rumunska, Německé demokratické republiky, Sovětského svazu a Československa) v uvedené oblasti za posledních pět až sedm let. Jednotlivé části byly zpracovány pedagogickými informačními středisky příslušných zemí pro potřeby III. mezinárodní vědecké konference socialistických zemí o učebních pomůckách, didaktické technice a školním zařízení, konané v říjnu 1977 v Budapešti, a prezentovaly stav teorie

²⁶ Srov. Heslo *Didaktická technika*, in: Miroslav NĚMEČEK a kol., Příruční slovník pomůcek a didaktické techniky, Chomutov 1973, s. 27.

²⁷ Srov. Hesla *Komenium, n. p. a Učebné pomôcky, n. p.*, in: Miroslav NĚMEČEK a kol., Příruční slovník pomůcek a didaktické techniky, Chomutov 1973, s. 66 a 180.

²⁸ Srov. Dana TOLLINGEROVÁ – Arnošt WAHLA (edd.), *Učební pomůcky a didaktická technika ve výchovně vzdělávacím procesu*, Praha 1977.

a praktické aplikace vyučovacích prostředků různých druhů a typů, stejně jako základní trendy dalšího vývoje. Otázka didaktické techniky byla již v úvodním textu uvedena jako významný a organický předmět státní i stranické školské politiky.²⁹

1.3. Diafilm a systém zadní projekce

Technické podmínky projekce byly důležitým předpokladem k plnému využití potenciálu pomůcek názorného sdělování. Předpokladem bylo, aby příprava nebyla příliš technicky, fyzicky a ani časově náročná. Jako vhodné řešení byl doporučován takzvaný systém zadní projekce. Využití tohoto systému zkrátilo dobu přípravy, k pomůckám názorného sdělování bylo možné se obrátit téměř okamžitě, funkčně a v pravý čas, podobně jako k jiným běžným pomůckám.³⁰ Jako zadní projekce byl označován takový způsob promítání statických i dynamických obrazů, kdy byl promítací přístroj, nejčastěji diaprojektor nebo také filmový projektor, instalován před dětmi, žáky či studenty. Mezi ně a promítací přístroj byla umístěna takzvaná matnice, na níž byl obraz promítán.³¹ Tou byla rozuměna průsvitná plocha, obvykle ze skla nebo plexiskla. Vzhledem k silné směrové charakteristice bylo doporučováno, aby žáci v učebně seděli v malém úhlu od optické osy promítacího přístroje.³² V praxi se vyskytovaly rozmanité varianty zadní projekce, ve školách se postupně nejvíce rozšířilo zařízení značky Diaflex. Jednalo se o průmyslově vyráběné zařízení pro zadní projekci. Sestávalo z uzavřeného tunelového prostoru tvořeného látkou uchycenou na jednoduché kostře, zrcadla a přední stěny s matnicí. Na ni dopadaly zrcadlem odražené světelné paprsky projektoru a vytvářely stranově obrácený obraz. Zařízení umožňovalo projekci i za denního světla.³³

Systém zadní projekce se vyskytoval v různých podobách, někdy se hovořilo o podobě zabudované a přenosné. Zadní projekce zabudovaná byla zvláště vhodná

²⁹ Srov. tamtéž, s. 7-8.

³⁰ Srov. Leo SCHWARZ, *Jak nám pomáhá zadní projekce*, *Předškolná výchova*, 19, 1964/1965, s. 154-155.

³¹ Srov. Heslo *Projekce zadní*, in: Miroslav NĚMEČEK a kol., *Příruční slovník pomůcek a didaktické techniky*, Chomutov 1973, s. 119.

³² Srov. Heslo *Matnice*, in: Miroslav NĚMEČEK a kol., *Příruční slovník pomůcek a didaktické techniky*, Chomutov 1973, s. 81.

³³ Srov. Heslo *Diaflex*, in: Miroslav NĚMEČEK a kol., *Příruční slovník pomůcek a didaktické techniky*, Chomutov 1973, s. 23-24.

k promítání filmů, zadní projekce přenosná k projekci diafilmů a souboru diapozitivů. V mateřských školách se uplatnily obě podoby, i když mnohem větší pozornost vzhledem k vývojovým specifikám dětského věku byla věnována promítání statických obrazů. Podstata zabudované zadní projekce spočívala v promítání na průsvitnou promítací stěnu zasazenou v rámu a ochranném tubusu v dělicí stěně mezi učebnou a přilehlou místností, z níž se promítalo. Jelikož děti pozorovaly obraz proti směru promítání, bylo nutné obraz zrcadlově převrátit. K tomu sloužil pravoúhlý optický hranol nasazený na objektiv, nebo povrchově pokovované zrcadlo, umístěné před objektivem v úhlu 45° k optické ose. Obyčejné zrcadlo nebylo příliš vhodné, neboť obraz zdvojovalo. Nevýhodou optického hranolu bylo nepřesné zaostřování. Jako průsvitnou promítací stěnu bylo možné využít matované sklo s hrubým zrněním, nebo rastrovanou folii z PVC. Umělohmotná folie byla považována za výhodnější, byla nerozbitná, lehká a také měla širší pozorovací úhel. Některá okresní pedagogická střediska zajišťovala výrobu pro školy hromadně a folii objednávala ve velkém přímo u výrobce.³⁴

Předností zabudované zadní projekce byla skutečnost, že promítání se mohlo uskutečňovat za běžných podmínek, místnost nebylo třeba zatemňovat. Promítací přístroj se také nemusel přenášet, instalovat a po každé projekci zase znovu uklízet. Celá technická příprava spočívala pouze v založení filmu či statických obrazů do přístroje a v zatemnění prostoru mezi přístrojem a promítací průsvitnou stěnou, například pomocí stahovací rolety v okně. Zabudovaná zadní projekce byla rozšířena především ve školách. Obraz při zadní projekci nemíval velké rozměry, ze zkušenosti byl jako dostatečný doporučován rozměr promítací průsvitné stěny 80 x 100 cm, v menších učebnách s úměrným zmenšením. Výhodou takto velkého obrazu měla být přehlednost a brilantnost, čímž byla rozuměna možnost rozeznávat větší detaily bez nejmenší námahy.

Obdobně tomu bylo při promítání statických obrazů i na přenosnou promítací stěnu. Již v polovině šedesátých let s ní prý měly velmi dobré zkušenosti pracovnice mateřských škol olomouckého okresu. V okresních pedagogických střediscích v Olomouci a Šumperku byly navrženy jednoduché konstrukce, postupně rozšiřované

³⁴ Konkrétně se v příkladu jednalo o Severomoravský kraj, výrobcem byl n. p. Fatra Napajedla. Srov. L. SCHWARZ, *Jak nám pomáhá zadní projekce*, s. 155.

do jednotlivých škol.³⁵ Matnice velikosti 70 x 70 cm byla zasazena do rámu a opatřena ochrannými stínícími plochami. Přední měly šířku poloviny celé čelní stěny, to je promítací plochy s rámem, zadní byly rozměrově shodné s čelní stěnou. Celá konstrukce byla zhotovena ze sololitu a knihařského černého plátna. Při složení byla matnice z obou stran chráněna před rozbitím nebo poškozením, to v případě použití doporučované rastrované folie z PVC. Výhodou této folie (typ Fatrafan 022) byly lepší optické vlastnosti, menší váha a také riziko možného poranění. Matnice mohla být také tvořena dvojitým plexisklem s vsunutým matným pauzovacím papírem.³⁶ Hromadnou výrobou v dalších lokalitách měly v případě zájmu zajistit příslušné komunální podniky.

Při projekci měla být přenosná promítací stěna umístěna před projektorem v takové vzdálenosti, aby velikost promítaného obrazu odpovídala velikosti promítací plochy, optická osa přístroje měla směřovat do očí dětí. Brilance obrazu závisela na množství světla, které dopadalo ze strany projektoru na matnici, vhodné bylo menší množství. K snížení rušivého světla sloužilo přitemnění té části místnosti, v níž byl projektor umístěn. Pro zadní projekci byly doporučovány objektivy s kratší ohniskovou vzdáleností.³⁷

Výhodou zadní projekce obecně byla možnost promítat statické obrazy i za denního světla, stejně tak skutečnost, že děti měl pedagogický pracovník stále před sebou a mohl sledovat jejich reakce na promítané obrazy i slovní komentáře. Dostatek světla v místnosti pak umožňoval bezpečně využít i další moderní pomůcky, mezi něž se tehdy řadil gramofon či magnetofon. Doporučovala se příprava dramatizace na magnetofonový pás, její efekt a účinnost mělo zvýšit podložení hudbou.³⁸ Připomínána byla i možnost opakovaného využití takového záznamu.³⁹

System zadní projekce vypracovaný kolektivem pracovníků sdružených při krajském pedagogickém ústavu v Olomouci byl ještě před svým zavedením do praxe jednotlivých škol zkoumán ze zdravotního hlediska pracovníky oční kliniky Univerzity Palackého v Olomouci. V závěrečné zprávě bylo uvedeno, že systém zadní projekce

³⁵ Tato jednoduchá zařízení vzešla z návrhů pracovníka Okresního pedagogického střediska v Olomouci p. Albrechta a R. Čápa ze Základní devítileté školy ve Štítech. Srov. tamtéž, s. 155-156.

³⁶ Srov. I. PRINCOVÁ, *Diafilm na materskej škole*, s. 38.

³⁷ Srov. L. SCHWARZ, *Jak nám pomáhá zadní projekce*, s. 156.

³⁸ Srov. I. PRINCOVÁ, *Diafilm na materskej škole*, s. 38.

³⁹ Srov. L. SCHWARZ, *Jak nám pomáhá zadní projekce*, s. 157.

měl oproti běžnému způsobu promítání mnoho předností a vyhovoval podmínkám komfortního vidění.⁴⁰

O využití systému zadní projekce v praxi referovala na stránkách oborového časopisu Hana Stančková, ředitelka 5. mateřské školy v Kopřivnici.⁴¹ Moderní vyučovací prostředky zde byly běžnou věcí. Nejvíce využívaný byl diaprojektor ve spojení s magnetofonem, gramofonem i slovním doprovodem učitelky. Ve školce nebyla k dispozici zvláštní místnost se zatemněním, zadní projekce byla realizována pomocí přístroje Diaflex. Protože byl tento přístroj snadno přenosný, byl využíván ve všech čtyřech odděleních mateřské školy. Projekce se uskutečňovala v jednotlivých odděleních v průběhu celého dne při různých činnostech.

System zadní projekce se v kopřivnické mateřské škole prý velmi osvědčil, kladně byla hodnocena jednoduchá příprava přístroje, trvající pouze tři až šest minut. V podobném duchu bylo uvedeno i soustředění dětí před očima učitelky, která tak snadno mohla sledovat jejich chování a reakce. Projekce znamenala pro děti velmi silný zážitek, zejména byla-li spojena s mluveným slovem a hudbou. Současné oslovení vícero smyslů, bezprostřednost a intenzita vnímání na děti hluboce působila a zanechávala v nich hluboké dojmy a znalosti. Tuto často opakovanou a i zde připomenutou tezi z příruček si prý tamní učitelky ověřily při důkladně připravených zaměstnáních z rozumové výchovy, a sice při seznámení s hlavním městem Prahou a se Sovětským svazem. Zadní projekci využívaly i pro jiná zaměstnání, ve volných chvílích také dětem promítaly pohádky a umožňovaly jim, aby děti promítané obrázky samy komentovaly. Projekce byla využívána pro účely zaměstnání i pro zábavu a zpestření.⁴²

1.4. Soubory diafilmů pro mateřské školy

V polovině šedesátých let byl ve střediscích školního filmu při krajských pedagogických ústavech a okresních pedagogických střediscích pro mateřské školy k dispozici dostatek zvukových i němých filmů, diafilmů a souborů diapozitivů, černobílých i barevných, pohádek, příběhů ze soudobého života i ze života zvířat. Jako

⁴⁰ Srov. tamtéž, s. 157.

⁴¹ Srov. Hana STANČEKOVÁ, *Zkušenosti s použitím zadní projekce na mateřské škole*, *Předškolná výchova*, 22, 1967/1968, s. 227.

⁴² Srov. tamtéž, s. 227.

nejvýhodnější forma spolupráce s filmovými středisky bylo označováno pravidelné zasílání pomůcek podle plánů škol, vypracovaných podle učebních osnov.⁴³ O několik let později patřil již diafilm k nejrozšířenějším moderním pomůckám v československých mateřských školách.⁴⁴

Do mateřských škol se diafilmy dostávaly buď jednotlivě, nebo společně s dalšími jako součást většího souborného balení. Právě někdy kolem poloviny šedesátých let zavedl národní podnik Komenium, respektive Učebné pomůcky vydávání diafilmů v takzvaných souborech.⁴⁵ Jednalo se o komplety různě tematicky zaměřených diafilmů ve společném balení, které dále obsahovalo brožuru s doprovodnými texty a metodickými pokyny. Do souborů byly zařazovány nejlepší z doposud vyrobených diafilmů, důležité bylo téma, ale i výtvarné a textové zpracování. Tematicky se vybrané diafilmy vázaly na osnovy pro mateřské školy. Námětově čerpalý především z bohatství lidových pohádek, centrem zájmu byli lidé a jejich práce, příroda, zvířátka a děti.

Prvním takovým souborem byl komplet 25 diafilmů uložených v umělohmotné krabičce z produkce českého Komenia. Jeho cena byla stanovena na 250 Kčs, objednávky bylo možné učinit přímo na podnikové adrese. Soubor z většiny obsahoval české pohádky, šest příběhů bylo opatřeno slovenským textem. Konkrétně se jednalo o tyto diafilmy: *O panence, která tenče plakala*; *Jablůňka se zlatými jablky*; *Život na vesnici*; *Kdo pro nás pracuje*; *Koblížek na cestách*; *Jak pejsek s kočičkou myli podlahu*; *Jak si pejsek s kočičkou dělali dort*; *Péťa a vlk*; *Jak krtek ke kalhotkám přišel*; *Tři medvědi*; *Liška a čáp*; *Tri prasiatka* (slovenský text); *Škaredé kačiatko* (slovenský text); *Zajačikova chalúpka* (slovenský text); *Statečné kuřátko*; *Děti jdou městem*; *Děti v lese*; *Pohádka o stromech a větru*; *Jak si pejsek roztrhal kalhoty*; *Sněhuláci*; *Šmudlička*; *Vánoce*; *Chorý Macko* (slovenský text); *Starý Bodrík a vlk* (slovenský text), *Ružová loptička* (slovenský text). Chystalo se rovněž vydání samostatného souboru slovenských pohádek a příběhů, o čemž na stránkách oborového časopisu referoval Dušan Hapala.⁴⁶ Předběžně byly do tohoto souboru zařazeny následující diafilmy: *Sol' nad zlato*; *Zajačikova chalúpka*; *Ružová loptička*; *Rozprávka o princovi Mydliarovi*; *Odvažny krajčirik*; *O zvedavom mačiatku*; *Škaredé kačiatko*; *Ako si ľudia stavajú dom*; *O žabke*

⁴³ Srov. L. SCHWARZ, *Jak nám pomáhá zadní projekce*, s. 157.

⁴⁴ Srov. Heda HEJDÁNKOVÁ, *Několik slov k novým diafilmům pro mateřské školy*, *Předškolská výchova*, 25, 1970/1971, s. 290.

⁴⁵ Srov. Dušan HAPALA, *Súbory diafilmov*, *Předškolská výchova*, 20, 1965/1966, s. 182.

⁴⁶ Srov. tamtéž, s. 182.

Kuňkalke; Lastovičky pod strechou; Koza rohatá a jež; Neposlušné kozliatka; Nespokojný stravník; Zatúlané húsa; Tri prasiatka; Rozprávka o lienke; Janko Hraško; Doktor Jajbolí v Afrike; Braček Jelenček; Aladinova zázračná lampa; Katka ide do školy; Malý cestovateľ; Deti a medvedica; Micka a mliečko; Prvý deň v škôlke. Soubor k vydání připravoval slovenský podnik Učebné pomôcky, na jehož banskobystričské adrese byly přijímány objednávky.

I přes nové zaměření národních podniků specializujících se na výrobu a distribuci didaktických pomůcek na vydávání diafilmů v souborech bylo nadále možné objednávat diafilmy i samostatně po jednotlivých titulech. Předpokládalo se, že tak budou činit především školy, které diafilmy nakupovaly již delší dobu a vlastnily již některé z titulů zahrnutých do nových souborů. Oba nabízené soubory měly mateřským školám poskytnout širokou paletu tematicky i formálně dobře zpracovaných diafilmů. Jejich cílem bylo také nahradit různé podomácku nebo i komunálně vyráběné diafilmy nevalné úrovně, prý kazící vkus dětí.⁴⁷ Lze předpokládat, že cílem nebyla jen ochrana dětského vkusu, ale i žádoucí ideologicko-výchovné působení. Naopak výslovně bylo upozorňováno, že při práci s diafilmem jsou dávány základy k výchově budoucího návštěvníka kin, divadel, galérií a koncertních sál.⁴⁸

Soubory diafilmů pro mateřské školy byly vydávány i v dalších letech. Jako příklad lze uvést český *Soubor dvanácti pohádek pro mateřské školy* vydaný v roce 1970, nebo na školní rok 1972/73 plánované vydání nového slovenského souboru 25 diafilmů, opět obsahujícího pohádky s didaktickým zaměřením k jednotlivým výchovným složkám podle osnov pro všechny věkové stupně mateřské školy. Mělo se přitom jednat o pohádky a příběhy k různým školním i veřejným oslavám, dále také o příběhy s tematikou exkurzí do továren a závodů, kam nejmenší děti obvykle neměly možnost přístupu. Samozřejmě vedle námětů z každodenního života byly i lidové a umělé pohádky pro zábavu a pro radost.⁴⁹

Český *Soubor dvanácti pohádek pro mateřské školy* sestával z moderních i klasických pohádek určených pro všechny věkové stupně. Byl doplněn brožurou s doprovodnými texty k jednotlivým diafilmům; texty byly ponechány v původní nezkracované podobě. To s sebou neslo určité nevýhody, které měly být dle přesvědčení autorů dostatečně vyváženy tím, že se děti současně s obrázky malířů setkávaly i se

⁴⁷ Srov. tamtéž, s. 182.

⁴⁸ Srov. H. HEJDÁNKOVÁ, *Několik slov k novým diafilmům pro mateřské školy*, s. 290.

⁴⁹ Srov. I. PRINCOVÁ, *Diafilm na materskej škole*, s. 37-38.

slovem předních českých spisovatelů. Přiznanou nevýhodou byla skutečnost, že obrázek leckdy nemohl zachytit vše, co bylo v textu řečeno, nekryl se plně se slovem. To kladlo mnohem vyšší nároky na práci s diafilmem; ta se měla stát citlivější a promyšlenější. Důležité bylo, aby děti již před vlastním promítáním text pohádky či příběhu znaly a mohly tak sledovat obrazy a doprovodné slovo současně. Předpokládalo se také, že jedním promítáním práce s diafilmem neskončí, a děti budou mít více času důkladně se seznámit s obrazy i jejich literárním doprovodem. Z důvodu utřídění a zažití dojmů neměla být dětská pozornost zahrnuta mnoha diafilmy najednou, a to i proto, aby děti nebyly vychovávány k povrchnímu, divácky nezúčastněnému vztahu k umění. Do souboru zařazené diafilmy měly při správném metodickém postupu plnit své výchovné určení a obecně přispívat k rozšiřování slovní zásoby dětí a rozvíjet kulturu jejich slovního projevu.⁵⁰

Nejmenším dětem bylo v souboru určené jednoduché vyprávění Eduarda Petišky *O koťátku, které chtělo číst*, výtvarně ztvárněné známou ilustrátorkou dětských knih Věrou Faltovou. I druhý diafilm *Jak si hrál pejsek s králíkem*, opět se zřetelným didaktickým záměrem, byl namalován na text E. Petišky, tentokrát Magdou Špicnerovou. Děj byl rovněž jednoduchý, předpokládalo se, že při dalších projekcích ho děti budou snadno reprodukovat vlastními slovy. Také známá pohádka Vítězslava Kocourka *O třech kuřátkách*, namalovaná Evou Průškovou, s klasickým schématem odměněného dobra a potrestaného zla a pohádkově typickým opakováním určitých motivů měla být zvláště vhodná pro dětská vypravování a dramatizace.

Další ze souboru, určená jak starším, tak i mladším dětem, byla pohádka Zuzany Renčové *Ukradený mlýnek*, kterou nakreslila Edita Plicková. Ze slovenského souboru pohádek pro mateřské školy byla převzata a přeložena *Pohádka o berušce* autorky Idy Princové a malíře Ladislava Čisárika. Postava Mart'ánka malíře Miloše Nesvadby v diafilmu *Mart'ánkovo pražské dobrodružství* se dětem měla stát dobrým pomocníkem při učení se dopravním značkám a nutnosti dodržovat pravidla silničního provozu. Diafilm, doprovázený slovy Jarmily Vrchotové, byl zpracován ve spolupráci s Českým výborem pro bezpečnost silničního provozu (BESIP). Didaktický záměr měl i příběh Miloše Macourka o *Koberci a pišingrových drobečcích*, výtvarně ztvárněný Věrou Faltovou, který měl děti vést ke správným hygienickým návykům; zvláště problematizoval dětský nepořádek a nesprávné chování u stolu. Soubor obsahoval

⁵⁰ Srov. H. HEJDÁNKOVÁ, *Několik slov k novým diafilmům pro mateřské školy*, s. 290.

i známé pohádky Františka Hrubína *O červené Karkulce* a *O perníkové chaloupce* v netradičním pojetí malířky Jiřiny Klimentové a v loutkovém diafilmu Marty Kellerové. Hluboký zážitek měla starším dětem přichystat *Pohádka za kapří peníze* (autor Václav Čtvrtek, výtvarně Gabriel Filcík), zvláště je měl zaujmout boj rusalky Andulky a vodníka Česílka proti násilí a zvrůli. Výtvarník G. Filcík namaloval i diafilm s *Míčkem Fličkem* autora Jana Malíka. Soubor uzavíral diafilm *Žába na prameni* (napsal Alexandr Kliment, výtvarně J. Klimentová), určený opět starším dětem, tentokrát s didaktickým záměrem směřovaným do oblasti mravní výchovy. Příběh malého Jakuba a jeho věrného pejska Lejska měl ukázat, že k řešení zdánlivě složitých věcí někdy stačí i malý čin, a následně se stát vhodným východiskem pro rozhovor s dětmi a pro jejich mravní formaci, včetně výchovy k společenské aktivitě a angažovanosti.⁵¹

Z přehledu jednotlivých diafilmů zahrnutých do českého souboru dvanácti pohádek a zvláště pak z argumentace obsažené v anotaci, otištěné v příslušném oborovém periodiku,⁵² lze zřetelně rozpoznat, že úlohou diafilmu bylo obsáhnout všechny výchovné složky. Poměrně podrobně byla rozváděna složka jazyková a dále rovněž složka estetická, již měla v tomto konkrétním příkladu také podpořit různorodost výtvarného zpracování, jež patřila k přiznaným kritériím výběru. Nezapomínalo se také na složku mravní, v níž se hluboce odráželo dobové ideologické pozadí. Klasickým příkladem toho byl právě poslední diafilm připomenutého souboru.

⁵¹ Srov. tamtéž, s. 290-291.

⁵² Srov. tamtéž, s. 290-291.

2. Pedagogické předpoklady využití diafilmu v prostředí mateřských škol

2.1. Diafilm jako výchovný prostředek v mateřské škole

Dobová nabídka diafilmů určených pro mateřské školy byla hodnocena jako bohatá a pestrá. Ve svém celku představovala specifický pomocný materiál dobře využitelný pro všechny složky socialistické výchovy.⁵³ Nezbytnou podmínkou byl ovšem správný metodický postup, proto také příprava na práci s diafilmem neměla být podceňována. Zařazení a využití diafilmu v práci mateřské školy mělo vycházet z úloh celkového výchovného působení této instituce. Proto měl být vždy dobře promyšlen konkrétní účel využití diafilmu, správně stanoveny cíle a obsah, aby byly v souladu s psychologickými, pedagogickými a hygienickými zásadami a požadavky. Za nesprávné bylo například považováno zařazení více než jednoho diafilmu, neboť tím docházelo k přepínání dětské pozornosti, což mohlo mít nepříznivé důsledky pro vývoj dětské nervové soustavy. Diafilm také neměl být zařazován příliš často, aby dětem nezevšedněl.

Zdůrazňována byla důležitost přípravy na práci s diafilmem. Učitelka se měla nejprve seznámit s obsahem diafilmu, jak s obrázky, tak se slovním doprovodem, a posoudit přiměřenost a vhodnost z hlediska odpovídajícího výchovného využití i psychické vyspělosti dětí. Zpočátku se doporučovalo zařadit krátké diafilmy s jednoduchým zábavným obsahem bez dramatické zápletky, ale s výraznou myšlenkou, která by upoutala pozornost dětí. Příkladem tu mohly být diafilmy *Ružová loptička*⁵⁴ či *Micka a mliečko*.⁵⁵ Když už děti byly schopné soustředěně sledovat děj příběhu, doporučoval se diafilm s výraznější dějovou zápletkou, například pohádky *O zvedavom mačiatku*,⁵⁶ *Žabka Kuňkalka*,⁵⁷ *Neposlušné kozliatka*.⁵⁸ Pokud si již děti zvykly na

⁵³ Srov. I. PRINCOVÁ, *Diafilm na materskej škole*, s. 33n.

⁵⁴ Diafilm *Ružová loptička*: text Lenka Dedinská, výtvarník Imro Weinert-Král, redakce Július V. Trebišovský, vyrobil Krátky film – diafilm, Bratislava 1961.

⁵⁵ Diafilm *Micka a mliečko*: nasníman podle německého originálu Minka und die Milch, text Albert Klaus, výtvarník Hanna Roth, překlad a úprava textu Pavol Baník, graficky upravil Oldřich Cígler, vyrobil Populárnovedecký film - diafilm, Bratislava 1960.

⁵⁶ Diafilm *O zvedavom mačiatku*: podle pohádky Oľgy Harmanové zpracovala Ida Princová, výtvarník Tibor Kovalík, redakce Pavol Baník, vyrobil Populárnovedecký film - diafilm, Bratislava 1959.

⁵⁷ Diafilm *Žabka Kuňkalka*: text Ida Princová, výtvarník Božena Augustínová, redakce Pavol Baník, pro Učebné pomôcky, n. p., vyrobilo Štúdio krátkých filmov – diafilm, Bratislava 1966.

světelný obraz a dokázaly ho správně a účelně sledovat a vnímat, potom mohl být diafilm využit při řízené činnosti jako názorná výchovná pomůcka. Pro využití diafilmu v mateřské škole měla důležitý význam zásada postupnosti a přiměřenosti.

Při promítání didaktických příběhů nebylo nutné se doslovně držet doprovodného textu. Učitelka dle svého uvážení mohla text reprodukovat volně, záleželo na účelu, který promítáním sledovala. Jinak tomu bylo u lidových pohádek, jako byly například *Sol' nad zlato*,⁵⁹ *Neposlušné kozliatka*, *Janko Hraško*,⁶⁰ *Braček Jelenček*,⁶¹ *Popoluška*⁶² a další, kde se naopak doporučovalo držet se původního, generacemi cizelovaného textu, aby děti nějakou nevhodnou úpravou nebyly připraveny o takzvaný krásný estetický zážitek. Účelem diafilmů vzniklých podle literární předlohy nebylo tuto předlohu nahradit, ale naopak vlastní literární předlohu popularizovat a u dětí vyvolat touhu se s ní seznámit. Dětem proto mělo být řečeno, že pohádka je zpracovaná i knižně a diafilm ji jen doplňuje.

Při praktickém použití diafilmu se nejlépe osvědčil postup, kdy učitelka dětem příběh nejprve převyprávěla vlastními slovy bez obrázků.⁶³ Následovalo promítání diafilmu, při němž učitelka ke každému obrázku předčítala příslušný text, vysvětlila jeho obsah a upozornila na významné podobnosti a vztahy. Doprovodný text měl být čten dostatečně pomalu a pozorně; pokud děti nepochopily hlavní myšlenku, bylo třeba se vrátit k jednotlivým obrazům. Při dalším promítání, realizovaném s časovým odstupem, měly děti střídavě a se vzájemným doplňováním samy reprodukovat text.

To ale také vyžadovalo, aby se děti naučily účelně a správně pozorovat obraz. Při projekci měla proto učitelka usměrňovat jejich pozornost, upozorňovat je na podstatné jevy na obraze a vést je k správnému vyjadřování, logickému myšlení a neustálému rozšiřování a doplňování slovní zásoby. Vhodná byla častá reprodukce toho, co děti viděly a slyšely.

⁵⁸ Diafilm *Neposlušné kozliatka*: výtvarník Alojz Struhár, redakce Pavol Baník, vyrobil Populárnovedecký film - diafilm, Bratislava 1958.

⁵⁹ Diafilm *Sol' nad zlato*: výtvarník Alojz Struhár, redakce Alojz Struhár mladší, vyrobilo Štúdio populárno-vedeckých a náučných filmov – diafilm, Bratislava 1956.

⁶⁰ Diafilm *Janko Hraško*: výtvarník Štefan Cpin, redakce Viera Polakovičová, vyrobilo Štúdio populárno-vedeckých a náučných filmov – diafilm, Bratislava 1956.

⁶¹ Diafilm *Braček Jelenček*: výtvarník Imro Vysočan, redakce Alojz Struhár mladší, vyrobilo Štúdio populárno-vedeckých a náučných filmov – diafilm, Bratislava 1956.

⁶² Diafilm *Popoluška*: výtvarník Ján Lebiš, redakce Alois Struhár mladší, Populárnovedecký film - diafilm, Bratislava 1957.

⁶³ Srov. I. PRINCOVÁ, *Diafilm na materskej škole*, s. 35.

Z hlediska přípravy byla připomínána i důležitost zabezpečení bezchybného průběhu promítání. Manipulace s diaprojektorem byla hodnocena jako nenáročná, i z toho ohledu, že nevyžadovala žádné speciální znalosti. Za velkou přednost bylo považováno, že diaprojektor při zadní projekci bylo možné bez zatemnění využít i za denního světla. Technickou přípravou se zbytečně neměl ztrácet čas.

Při dodržení správného metodického postupu a doporučených zásad se diafilm měl stát samozřejmou pomůckou užívanou v mateřských školách.⁶⁴ Promítání mělo sloužit nejen k zábavě, ale k plnění a realizaci různých výchovných složek mateřské školy. Samozřejmost ovšem neznamenala všednost, pro děti si diafilm měl zachovat jistou neobyčejnost vždy spojenou se silným emocionálním nábojem.

Předpokládalo se, že již samotný uzpůsobený prostor pro promítání vzbuzuje v dětech určité napětí, pocit něčeho neobyčejného, pomáhá navodit vhodnou náladu.⁶⁵ Zvětšený obraz poutal pozornost dětí, působil na ně přímo sugestivně a nutil je k soustavnému pozorování. Totéž se týkalo slovního doprovodu popisujícího a vysvětlujícího vztahy a vlastnosti vyobrazených postav, předmětů a zvířat. Při sledování statického obrazu diafilmu dítě nemělo být pouze pasivním pozorovatelem, naopak, obraz podněcující myšlení navozením určitých přiměřených problémů a úloh měl dítě vést k příslušným řešením cestou aktivního rozmýšlení.⁶⁶

Provedené výzkumy pak dokazovaly, že metodicky správné využití diafilmu bylo velkým přínosem pro práci v mateřské škole, neboť zaručovalo dosažení lepších výsledků.⁶⁷ Jedním z nich byl výzkum Dušana Hapaly zaměřený na otázku poznávání a osvojování nových pojmů, jehož výsledky byly publikovány v časopise *Předškolná výchova*.⁶⁸ Jako základní materiál byl využit didaktický diafilm *Rozprávka o telefonnom stĺpe*,⁶⁹ velmi bohatý na podněty. Diafilm vyprávěl příběh stromu – borovice, z níž se stal telefonní sloup, vystupovala zde polní a lesní zvířátka. Diafilm také přinášel dětskému divákovi řadu nových a neznámých pojmů, což umožnilo měřitelně doložit, jak si děti na základě diafilmu právě tyto nové pojmy osvojily. Výzkum se uskutečnil ve

⁶⁴ Srov. Dušan HAPALA, *Prečo práve diafilm?*, *Předškolná výchova*, 20, 1965/1966, s. 181-182.

⁶⁵ Srov. I. PRINCOVÁ, *Diafilm na materskej škole*, s. 5n.

⁶⁶ Srov. D. HAPALA, *Prečo práve diafilm?*, s. 181.

⁶⁷ Srov. *Moderné pomôcky aj do materských škôl*, *Předškolná výchova*, 18, 1963/1964, s. 162-164.

⁶⁸ Srov. Dušan HAPALA, *Rozprávka na diafilme je účinnejšia*, *Předškolná výchova*, 18, 1963/1964, s. 164-167 a 175.

⁶⁹ Diafilm *Rozprávka o telefonnom stĺpe*: zpracování a redakce Július V. Trebišovský, výtvarník Alojz Struhár mladší, pro Povereníctvo školstva a kultury vyrobil Populárnovedecký film - diafilm, Bratislava 1959.

dvou skupinách dětí. V první skupině byl příběh přiblížen pomocí diafilmu, ve druhé pouze slovním podáním. Ve skupině, v níž byl příběh pouze vyprávěn, byla kvalita odpovědí na otázky o něco lepší. Zdůvodněno to bylo tím, že při mluvení se děti soustředily jen na slyšené slovo. Jejich pozornost nebyla natolik rozptýlována, jako ve skupině, kde děti spolu se slovem vnímaly i obraz. Naproti tomu si tyto děti ale zase mnohem více pamatovaly. Osvojily si nové pojmy a obohatily svůj slovník.

Při srovnání výsledků obou skupin se ukázalo, že děti si mnohem lépe zapamatovaly jednotlivé pojmy, například názvy zvířat a věcí, když je viděly na obrázku diafilmu, než když si je v příběhu pouze vyslechly. Dále bylo dokazováno, že diafilm měl podstatný vliv i na obsah kresby, když děti na základě shlédnutého příběhu o telefonním sloupu měly zobrazit, co je v příběhu nejvíce zaujalo. I zde se ukázalo, že příběh přiblížený diafilmem zanechal hlubší a trvalejší poznatky než jen příběh mluvený a že podstatně ovlivnil i výtvarný projev dětí: promítnutý obraz působil na zrak i sluch současně, spojený zrakový a sluchový vjem byl intenzivnější, emočně silnější, což umožňovalo uchovat si zážitky i poznatky po delší dobu. Z výzkumu také vyplynulo, že děti v předškolním věku většinou ještě nebyly schopné souvisle reprodukovat či převyprávět obsah příběhu po jednom vyslechnutí, zvláště tehdy ne, byl-li příběh neznámý či obsahově nebo dějově bohatý.⁷⁰

Diafilm byl také prezentován jako vhodná pomůcka pro formování takzvaného správného světonázoru dětí.⁷¹ Předpokladem ale byla jistá šikovnost při použití. Argumentovalo se, že poznávání světa u dětí vychází z řady bezprostředních konkrétních podnětů, které bez reflexe a pomoci starší osoby mnohdy vedou k útržkovitým a neúplným poznatkům.⁷² Proto když kupříkladu učitelka přibližovala dětem přírodní jevy jako bouřka, vítr nebo déšť, měla tak činit v návaznosti na aktuální stav počasí, vyjít z bezprostředního zážitku, zkušenosti. Pro upevnění či rozšíření již získaných poznatků mohla využít diafilm, v uvedeném případě konkrétně příběh *Malované počasí* nebo *Pohádku o stromech a větru* od Ondřeje Sekory.⁷³ Prostřednictvím diafilmu mohla ukázat mnohé neznámé nebo neběžné skutečnosti tak,

⁷⁰ Srov. D. HAPALA, *Rozprávka na diafilme je účinnější*, s. 165.

⁷¹ Srov. I. PRINCOVÁ, *Diafilm na materské škole*, s. 7n.

⁷² Dnes by bylo možné hovořit o magickém nebo mýtopoetickém vnímání světa, které má s tím dětským mnoho společného. Příznačným (protože poetickým) výrazem toho mohou být i známé verše Františka Halase ze sbírky *Ladění*: „*Já k dětem šel jsem pro rozumy/ všelicos z nebe ještě umí.*“

⁷³ Diafilm *Pohádka o stromech a větru*: autor Ondřej Sekora, vyrobil Československý státní film – diafilm 1954.

aby neurčitá představa získala konkrétnější podobu. Příkladem byl diafilm *Doktor Jajbolí v Afrike*,⁷⁴ který děti seznamoval s podobou vzdáleného kontinentu, včetně toho, jací lidé a zvířátka tam žijí. Takové diafilmy byly prý mezi dětmi velmi oblíbené, neboť jim názorně přibližovaly to, co jim z běžné zkušenosti nebylo známé.⁷⁵ Dětem účinně napomáhaly rozvíjet obrazotvornost, starší z dětí si pak jejich prostřednictvím mohly představit i složitější jevy. Upozorňováno ale bylo na to, aby děti při vši své obrazotvornosti dokázaly rozlišit skutečnost od své fantazie, konkrétně aby například věděly, že zvířátka s lidskými vlastnostmi existují jen v pohádkách, aby tedy pohádkové bytosti braly s jistou rezervou.⁷⁶

Využití diafilmu se neomezovalo jen na rozumovou výchovu a v jejím rámci zvláště na cíl rozvíjet oblast poznávání a řeči. Naopak se mělo vyjít z faktu, že v předškolním věku bylo emocionální působení diafilmu mnohem silnější a významnější než role, již bylo možné nazvat rolí vzdělávací. Diafilm silně působil na city dětí a výrazně tak mohl ovlivnit formování charakterových vlastností, měl efektivnější vliv na děti než jen samotné vysvětlování a mentorování. Účinně také zasahoval morální a estetické citění dětí, které hluboce prožívaly děj promítaných příběhů, vztahovaly se k jednotlivým hrdinům, spolu s nimi soucítily, trpěly a radovaly se.⁷⁷ Diafilmové příběhy děti utvrzovaly v poznávání dobra a zla (například *Sol' nad zlato*, *Koza rohatá a jež*,⁷⁸ *Zajačková chalúpka*⁷⁹). Právě v poznávání a rozlišení dobra a zla spočívala dle dobových náhledů velká výchovná síla diafilmu, současně ale také velká zodpovědnost pedagogického personálu mateřských škol.⁸⁰

Pro oblast předškolního věku představoval diafilm nejen obrazový materiál k didaktické práci, ale také výchovný a emocionální prostředek, který v harmonické jednotě rozvíjel rozumové a citové schopnosti dětí, jejich poznávání a mravní kvality, smysl pro praktické potřeby života a touhu po kráse. Velký význam zde byl přikládán tomu, aby učitelka vnímala estetickou podstatu diafilmu a při své práci ji plně

⁷⁴ Diafilm *Doktor Jajbolí v Afrike*: autor Kornej Čukovskij, výtvarník V. Suteevová, přeložil a upravil Pavol Baník, výtvarně upravil Oldřich Cígler, vyrobil Populárnovedecký film - diafilm, Bratislava 1959.

⁷⁵ Srov. Ida PRINCOVÁ, *Výchovné využitie diafilmu na materských školách*, *Předškolná výchova*, 20, 1965/1966, s. 184.

⁷⁶ Srov. TÁŽ, *Diafilm na materskej škole*, s. 8.

⁷⁷ Srov. *Moderné pomôcky aj do materských škôl*, s. 163.

⁷⁸ Diafilm *Koza rohatá a jež*: podle slovenské prostonárodní pohádky zpracovali Jozef Švikruha a Július V. Trebišovský, výtvarník Drahomír Mrózek, redakce Valerián Grebečí, pro Učebné pomôcky, n. p., vyrobilo Štúdio krátkých filmov – diafilm, Bratislava 1965.

⁷⁹ Diafilm *Zajačková chalúpka*: text Ida Princová, výtvarník Tibor Kovalík, redakce Pavol Baník, pro Povereníctvo školstva a kultury vyrobil Populárnovedecký film - diafilm, Bratislava 1960.

⁸⁰ Srov. I. PRINCOVÁ, *Diafilm na materskej škole*, s. 8.

respektovala. Výchovná hodnota diafilmu byla spatřována i ve skutečnosti, že přibližně stejně sugestivně působil na celou skupinu dětí, sblížoval děti společnými zážitky a přispíval k výchově ke kolektivismu.

Aby diafilm plnil své výchovné poslání, měl jeho obsah odpovídat dobovým požadavkům, zásadám a cílům předškolní výchovy. Po obsahové stránce to bylo především žádoucí ideové zaměření. V obsahu některých didaktických diafilmů se proto odrážely základní prvky utvářející socialistickou společnost. Dětem byl vštěpován zájem o společnou činnost, práci a lidské vztahy, kladně byla prezentována láska a úcta dětí k rodičům a pracujícím, naopak negativně a s odsouzením egoismus a lenivost. Klasickým příkladem tu byly diafilmové příběhy s náměty ze soudobého života *Ako si ľudia stavajú dom*,⁸¹ *Ivanko cestuje do Bratislavy*,⁸² *Katka ide do školy*⁸³ aj.

Diafilm v prostředí mateřské školy neměl být jen prostředkem k zábavě a potěšení, naopak se měl stát součástí promyšleného a záměrného výchovného působení na děti, a to v souladu s úkoly a cíly socialistické výchovy.

2.2. Využití diafilmu při zaměstnáních

Diafilm jako v daném prostředí asi nejvhodnější pomůcka vizuální techniky byl na konci šedesátých let využíván již v mnoha mateřských školách.⁸⁴ Ceněn byl zvláště pro svůj mimořádný účinek, který měl na děti. Reflexe získaných zkušeností, včetně poukazu na přednosti a výchovné využití diafilmu při řízených činnostech, vedla k záměru, aby se diafilm jako výchovná pomůcka rozšířil do všech mateřských škol. Dosavadní výchovné metody přitom neměly být opuštěny, ale doplněny a obohaceny o takzvaně vhodnější, modernější a efektivnější formy výchovné práce. Z reflexe zkušenosti také plynulo, že diafilm byl mnohdy využíván dosti jednostranně a nejčastěji zařazován do odpoledního času za účelem zábavy a vzbuzení radostné nálady. Pokud už byl diafilm využíván při takzvaných zaměstnáních, napomáhal jako mimořádně účinná

⁸¹ Diafilm *Ako si ľudia stavajú dom*: text Ida Princová, výtvarník Drahomír Mrózek, redakce Pavol Baník, pro Učebné pomôcky, n. p., vyrobilo Štúdio krátkých filmov – diafilm, Bratislava 1965.

⁸² Diafilm *Ivanko cestuje do Bratislavy*: text Ida Princová, výtvarník Milan Spál, redakce Pavol Baník, pro Učebné pomôcky, n. p., vyrobilo Štúdio krátkých filmov – diafilm, Bratislava 1967.

⁸³ Diafilm *Katka ide do školy*: text Ida Princová, výtvarník Božena Plochánová, redakce Pavol Baník, pro Učebné pomôcky, n. p., vyrobilo Štúdio krátkých filmov – diafilm, Bratislava 1966.

⁸⁴ Srov. I. PRINCOVÁ, *Výchovné využitie diafilmu na materských školách*, s. 183-184.

výchovná pomůcka rozšiřovat rozumový obzor dětí, upevňovat návyky, vytvářet správné vztahy k přírodě, společnosti atd.⁸⁵

Pojem zaměstnání jako zvláštní označení skupinových nebo společných činností dětí se v kladném smyslu objevoval již v reformním pedagogickém hnutí. V československé předškolní pedagogice a praxi se však výrazně uplatnil až díky sovětskému vlivu po druhé světové válce. Společná organizovaná a učitelkou řízená činnost dětí jako forma předškolního vyučování byla v našich mateřských školách zavedena *Prozatímními osnovami pro mateřské školy* v roce 1953. Další úpravy osnov a navazující metodické příručky, stejně jako zkušenosti z praxe tuto formu počátečního vyučování dále zpřesňovaly.⁸⁶

V praktické realizaci předškolní výchovy byla postupně založena tradice skupinových zaměstnání v mateřské škole. Tato forma se ukazovala pro děti předškolního věku jako vhodnější než zaměstnání celé skupiny. To bylo možné až s rozvojem úmyslné pozornosti, schopnosti sledovat řeč dospělého a koordinovat své jednání s jednáním ostatních dětí. Záleželo také na druhu činnosti a obsahu zaměstnání, proto v některých oblastech výchovné práce se mohlo se společným zaměstnáním celé skupiny začít o něco dříve než u jiných.

Společná zaměstnání trvala 10 až 30 minut. Metodický postup a obsahová náplň měla oporu v učebnicích metodiky tělesné, hudební a výtvarné výchovy a metodiky rozvíjení a poznání řeči. Smyslem zaměstnání byl rozvoj pohybových schopností dětí, řeči, seznámení s okolím a přírodou, osvojení dovednosti kreslit, malovat, sestrojovat, ale také zpívat a naslouchat hudbě. Každé zaměstnání se přitom mělo odehrávat v podmínkách, které nejlépe odpovídaly hygienickým a pedagogickým požadavkům.

Metody učení při zaměstnání byly založeny v převážné míře na bezprostředním pozorování věcí a jevů a na činnosti dětí. Bylo to dáno skutečností, že děti předškolního věku získávaly nové poznatky především bezprostředně, tedy vlastním vnímáním, pozorováním a zacházením s konkrétními věcmi. Mnohem menší význam měla v tomto věku zkušenost zprostředkovaná, tedy nějakým způsobem sdělená, osvětlená nebo domyšlená. Aby však nové poznatky byly přesné, bylo třeba činnost pojmenovat, vyjádřit slovně, a tak spojit slovo, jednání a názor. Podobně jako u osvojování dovedností se jednalo o dlouhodobý proces, učitelka se měla k nově získávaným

⁸⁵ Srov. TÁŽ, *Diafilm na materskej škole*, s. 10n.

⁸⁶ Srov. M. BARTUŠKOVÁ a kol., *Pedagogika předškolního věku*, s. 192.

poznatkům vracet z různých hledisek a v různých situacích, a tím je stále zpřesňovat a upevňovat. Ovládnutí dovednosti úzce souviselo se vzory jednání, ukázkami a osobním příkladem učitelky. Vytváření dovedností se mohlo opřít o nápodobu, současně ale vyžadovalo aktivitu a samostatnost dětí.⁸⁷

Využití diafilmu jako všestranného výchovného prostředku ve výchovně vzdělávacím procesu mateřských škol vyžadovalo určité zkušenosti, schopnosti a vědomosti pedagogického, psychologického a metodologického rázu. Užití diafilmu k různým činnostem a cílům předpokládalo odlišné metody práce. Ty byly pojednány včetně konkrétních příkladů v příslušných metodických příručkách.

Obsah každého zaměstnání měl být zajímavý, podložený odpovídajícím názorem a podaný tak, aby děti citově zaujal.⁸⁸ Předávání nových poznatků jen verbálním způsobem, bez názoru a citového působení bylo považováno za nevhodné; v takovém přístupu měla pramenit lhostejnost a nezájem o práci, přeneseně s negativním vlivem na přípravu dětí do školy. Užití diafilmu mělo něčemu takovému zabránit. Diafilm jako názorná pomůcka měl do řízené činnosti vnést radost, znásobit aktivitu a zájem dětí o práci. Kladné hodnocení diafilmu mělo své psychologické a pedagogické zdůvodnění.

Využití diafilmu při řízené činnosti mělo být organizováno v souladu s výchovnými úkoly a cíly. Diafilm již sám o sobě působil na děti zvláštním kouzlem, při přípravě na práci napomáhal k navození radostné nálady a soustředění dětí ke společné činnosti. Zábavnou formou umožňoval zvládnout úkoly ve všech výchovných složkách. Dle metodických textů byl využitelný ve všech oblastech rozumové výchovy, při seznamování dětí s okolím a přírodou, se životem a prací lidí, stejně dobře jako i v dalších výchovách, například estetické, tělesné, mravní a pracovní.

Diafilm měl být neobyčejně účinným výchovným prostředkem při dosahování cílů jazykové výchovy, při zpřesňování pojmů, při rozhovoru, reprodukci a při učení se souvislému projevu.⁸⁹ Text diafilmu jednak děti obohacoval o krásu jazyka, jednak při reprodukci nebo rozhovoru umožňoval učitelce sledovat, jak děti dokážou vystihnout souvislosti děje, vrátit se k tomu, čemu nerozuměly, vyvozovat jednoduché závěry apod. Při správném metodickém postupu měl diafilm účinně napomáhat jazykovému rozvoji a současně rozvíjet poznání. To zvláště proto, že na děti působil nejen obrazem, ale i mluveným slovem. Výzkum ukázal, že děti, které viděly příběh na obrázku, který

⁸⁷ Srov. tamtéž, s. 192-194.

⁸⁸ Srov. I. PRINCOVÁ, *Diafilm na materskej škole*, s. 10-11.

⁸⁹ Srov. TÁŽ, *Výchovné využitie diafilmu na materských školách*, s. 183.

jim byl citově blízký, dokázaly příběh mnohem lépe reprodukovat než ty, které si ho pouze vyslechly.⁹⁰ Nejstarší děti předškolního věku měly již umět reprodukovat děj diafilmu podle jednotlivých obrázků, předpokladem bylo hlubší, plynulé a srozumitelné vyjadřování.

Před včleněním diafilmového příběhu do řízené činnosti s cílem reprodukovat děj se doporučovalo, aby děti příběh znaly předem, buď z ústního podání, nebo z odpoledního promítání. Vyslechnutí správně přednášeného slovního doprovodu obohacovalo a zpřesňovalo jejich slovní zásobu a napomáhalo k snazšímu zapamatování a následnému souvislému převyprávění. Při opakovaném zhlédnutí daného diafilmu měly děti lépe reprodukovat děj a podle situace na obrázku správně používat i nová slova a pojmy; jejich slovní projev se také nemusel přímo vázat k vnímaným předmětům na obrázku, ale mohl být obohacen o vlastní zkušenosti a zážitky. Proklamovaným výsledkem tak také byl rozvoj fantazie, myšlení a řeči, stejně jako zdokonalení souvislého vyjadřování.⁹¹

Využitelná byla ale i opačná metoda, při níž se pracovalo s diafilmem, který děti ještě neznaly. Své uplatnění měla zvláště tehdy, když se děti měly seznámit s předměty a jevy, které nebyly přístupné jejich bezprostřednímu pozorování. Vhodné byly především realistické příběhy ze života lidí i zvířat, případně dětem blízké drobné povídky. Před promítáním měla učitelka převyprávět obsah diafilmu, přiblížit prostředí, v němž se děj odehrával, aby u dětí vyvolala potřebné představy, předem vysvětlit některé neznámé pojmy a slova, aby později nemusela přerušovat vyprávění a děti neztrácely dějovou souvislost. Za důležité pak bylo pokládáno, aby se po promítání nechal doznít takzvaný umělecko-etický zážitek z vnímaného děje; proto také navazující beseda či rozhovor mohla být zcela vynechána. Místo takového rozhovoru ideálně bylo až při další projekci téhož diafilmu, uskutečněné s určitým časovým odstupem. Při rozhovoru měla učitelka vyzdvihnout důležité znaky nebo vlastnosti předmětu anebo účinkujících osob a současně upozornit na vzájemné vztahy a souvislosti; dále také s dětmi vyvodit výchovné závěry.

Získané poznatky mohly být následně, například během odpoledního programu, zábavnou a nenásilnou formou prohlubovány a zpřesňovány. V každém případě diafilm

⁹⁰ Srov. TÁŽ, *Diafilm na materskej škole*, s. 12.

⁹¹ Srov. tamtéž, s. 12n.

měl být dětem promítán opakovaně; lépe mu potom rozuměly, všímaly si i drobných detailů. Díky tomu jejich mravní, estetické i citové zážitky měly být hlubší a bohatší.

Za chybný byl označován takový přístup, kdy ve snaze po co největší pestrosti a zajímavosti byly dětem promítány stále nové a nové diafilmy.⁹² Tím byl vlastně činěn opak toho, než třeba bylo zamýšleno: místo aby dětské vnímání a estetické prožívání bylo obohaceno, spíše docházelo k ochuzení. Argumentace vycházela z poznatků vývojové psychologie, podle níž dětské vnímání charakterizovala povrchnost, difuznost a útržkovitost. Dětem měly být konkrétní věci častěji opakovány, nevhodné bylo zahlcování stále novými a novými podněty. Vzorem zde byly lidové pohádky, které znaly opakování, určité situace se v nich často vracely; to dětem umožňovalo lépe a hlouběji pochopit děj a všimnout si třeba i toho, co původně ušlo jejich pozornosti.

Diafilm jako názorná pomůcka mohl být využit také tehdy, pokud učitelka zjistila, že představy dětí o určitém předmětu, jevu či skutečnosti nejsou dost konkrétní a jasné. Cennou pomůckou byl diafilm také při konečném shrnutí vědomostí a besedě. Mohl napomoci vzbuzení zájmu i zaktivizování, prohloubení a rozšíření již získaných poznatků a znalostí. Příprava na takou besedu či rozhovor však měla být předem dobře promyšlená. Učitelka si měla připravit přesně naformulované otázky a závěr. Otázky měly dětem usnadnit přemýšlení, správné a logické vyjadřování, lepší zvládnutí celého úkolu. Taková beseda byla důležitá i z hlediska přípravy dětí na vzdělávací proces školy. Beseda také kladla na děti požadavek soustředěné pozornosti po delší dobu. Využití diafilmu při této formě jazykové výchovy nejen pomáhalo vytvořit lepší atmosféru, ale také umožňovalo dětem hravou a nenásilnou formou a také s menším volným vypětím zvládnout programové úlohy. Náměty rozhovorů nebo besed měly být voleny podle požadavků osnov a zadaných úkolů. Pro tento druh práce byly vhodné didaktické příběhy jako *Lastovičky pod strechou*,⁹³ *Jarný výlet*,⁹⁴ *Ako si ľudia stavajú dom*, *Ivanko cestuje do Bratislavy*, *Katka ide do školy*.⁹⁵

⁹² Srov. tamtéž, s. 13. Dále srov. D. HAPALA, *Prečo práve diafilm?*, s. 181.

⁹³ Diafilm *Lastovičky pod strechou*: autoři Július V. Trebišovský a Jozef Švikruha, výtvarník Ladislav Čisárik, redakce Valerián Grebečí, pro Učebné pomôcky, n. p., vyrobilo Štúdio krátkých filmov – diafilm, Bratislava 1965.

⁹⁴ Diafilm *Jarný výlet*: autor textu Miloslav Kubík, výtvarník Imro Vysočan, vyrobilo Štúdio populárno-vedeckých a náučných filmov – diafilm, Bratislava 1956.

⁹⁵ Srov. I. PRINCOVÁ, *Diafilm na materskej škole*, s. 10-14.

Diafilm byl využitelný i pro účely výtvarné výchovy.⁹⁶ U dětí probouzel zájem o výtvarný projev a vyvolával touhu po výtvarném ztvárnění viděného a prožitého děje příběhu a s ním spojených dojmů a pocitů. Diafilm se tak stával přímým podnětem pro vlastní tvořivost. Děti prý nejraději, samozřejmě dle své vyspělosti a zručnosti, zobrazovaly to, co se jim na diafilmu nejvíce líbilo, a zvláště také výjevy, které se nejvíce dotkly jejich emocionální stránky. Vyspělejší děti často kreslily již celé scénky a ochotně je doprovázely výkladem.⁹⁷

Dokladem hlubokého působení diafilmu a jeho vlivu na výtvarný projev dětí byl příklad z jednoho zaměstnání, kdy učitelka dětem promítla ve své době známý diafilm *Rozprávka o lienke*.⁹⁸ Děti měly zobrazit z příběhu tu část, která se jim nejvíce líbila. Malovaly podle představy a vlastní volby. Činnost byla hodnocena jako velmi zábavná a pro děti zajímavá. Na obrázcích byly například berušky v zástupu pochodující do zahrady, nebo v kruhu hrající Kolo, kolo mlýnské. Malá uražená beruška byla zobrazena jako nejmenší, děti tím vyjádřily své pohoršení nad její neposlušností. Na obrázku s křižovatkou nebyla opomenuta směřovka. Nejsilnější zážitek z příběhu, který znázornila většina dětí, byl pád berušky do pavučiny, kde na ni číhal velký pavouk. Děti se snažily vysvětlit a zdůvodnit, že děti z diafilmu udělaly dobře, když berušce běžely na pomoc a vysvobodily ji. Učitelka výchovně využila příběh k vyzdvihnutí užitečnosti berušek a odsouzení neposlušnosti jako negativního jevu. Z příkladu plynulo, že projekce byla vhodnou přípravou dětí po psychologické stránce na navazující činnost: děti při ní pracovaly pod dojmem diafilmu, jejich výtvarná práce jím byla silně citově podbarvená.⁹⁹

Při využití diafilmu pro oblast výtvarné výchovy se mělo vycházet z následujících metodologických hledisek: diafilmový příběh měl být dětem předem známý, před samotnou činností jim měl být ještě jednou promítnut nebo alespoň převyprávěn; podrobně měla být rozebrána ta část příběhu, která byla z pohledu dětí nejdůležitější, přitom měly být vyzdvihnuty charakteristické znaky a vztahy předmětů

⁹⁶ Srov. Věra MIŠURCOVÁ, *O smyslu, cílech a prostředcích estetické výchovy dětí v předškolním věku*, in: Věra Mišurcová (ed.), *O estetické výchově nejmenších*, Praha 1971, s. 48n.

⁹⁷ Srov. I. PRINCOVÁ, *Diafilm na materskej škole*, s. 19n.

⁹⁸ Diafilm *Rozprávka o lienke*: text Ida Princová, výtvarník Ladislav Čisárik, redakce Július V. Trebišovský, jako školní diafilm vyrobilo Štúdio krátkých filmov – diafilm, Bratislava 1963.

⁹⁹ Srov. I. PRINCOVÁ, *Výchovné využitie diafilmu na materských školách*, s. 184.

a jevů, aby představa dětí byla jasná a úplná; děti měly pracovat buď jednotlivě podle vlastní představy a libovůle, nebo kolektivně podle zadání.¹⁰⁰

Pro některé typy úloh se doporučovalo promítnout pouze část diafilmu, aby pozornost dětí nebyla zbytečně rozptylována a lépe se mohla koncentrovat na daný úkol. Týkalo se to například zadání namalovat zvířátko v jeho přirozeném prostředí (medvěd v lese, zajíc na poli apod.). Diafilm zde mohly zastoupit diapozitivy, mimo jiné také snadno získané rozstříháním původního diafilmového pásku.¹⁰¹

Do oblasti tělesné výchovy v předškolním věku patřila i celková péče o zdraví dětí. Vedle rozvoje pohybových dovedností byla pozornost úměrně věnována i rozvoji a vštěpování základních hygienických a zdravotních návyků. K podpoře snahy poskytnout dětem co nejvíce podnětů k upevnění a osvojení těchto návyků sloužily i diafilmové příběhy s odpovídající tematikou. Například diafilm *Nespokojný stravník*¹⁰² nenásilně a hravou formou upozorňoval na některé zlozvyky spojené s jídlem a vybízel k správnému usměrnění mlsných a vybíravých dětských jazyků. Diafilmový příběh *Lev a myš*¹⁰³ zase při správném postupu vhodně upozorňoval na důležitost čištění zubů. Podobně jako u jiných naučných materiálů byla účinnost diafilmů odvislá od bezprostředního působení na city dětí. K získání zdravotních a hygienických návyků jako podmínky zdravého tělesného vývinu dětí přispívala pravidelnost, ale také vhodný příklad.¹⁰⁴

2.3. Využití diafilmu k obohacení hry

Hra jako nejpřirozenější činnost dětí předškolního věku byla považována za nejpůsobivější výchovný prostředek s všestranným vlivem na dítě. Tematika dětských her byla v mateřské škole velmi široká, přičemž nejtypičtěji se děti měly projevit v tvořivých hrách, neboť v nich se odrážela jejich fantazie, vynalézavost a činorodost.

¹⁰⁰ Srov. I. PRINCOVÁ, *Diafilm na materskej škole*, s. 21.

¹⁰¹ Srov. tamtéž, s. 21-22.

¹⁰² Diafilm *Nespokojný stravník*: text Ernest Petrik, výtvarník Ladislav Čisárik, redakce Pavol Baník, pro Slovenský ústav zdravotníckej osvety vyrobilo Štúdio krátkých filmov – diafilm, Bratislava 1961.

¹⁰³ Diafilm *Lev a myš*: podle kresleného filmu autorského kolektivu J. Macskássy, S. Szabó, L. Molnár zpracovali Karol a Viktor Dubečtí, redakce Július V. Trebišovský, vyrobil Populárnovedecký film – diafilm, Bratislava 1960.

¹⁰⁴ Srov. I. PRINCOVÁ, *Diafilm na materskej škole*, s. 22-23.

Tvořivá hra byla nahlížena jako odraz přímého vlivu života kolem nás. Děti si své zážitky a zkušenosti přenášely do her, hrály si na obchod, na školu, na cestování apod. Pokud měly dostatek zajímavých dojmů a představ o životě a práci lidí, o jejich vztazích, věrně a pohotově je odrážely ve svých hrách. Veškeré aktivity proto měly být přitažlivé a zajímavé. Učitelka také měla děti upozorňovat na různé vztahy a souvislosti, které by jinak samy jen těžko mohly pochopit, a tak přímo ovlivňovat a směřovat jejich představy. Zjistila-li, že získané dojmy se v dětských hrách neodrážely správně nebo že hry byly obsahově chudé, měla ke zpřesnění využít obrazové materiály a případně i diafilm.¹⁰⁵

Dokladem byl i následující příklad. Děti na venkově pozorovaly stavbu jednoduchého domu. Získané představy a dojmy přenášely do her. Tyto hry však byly hodnoceny jako dosti jednotvárné a obsahově chudé, neboť se v nich nepromítly představy o tehdy moderní výstavbě městských sídlišť. Děti z venkova ovšem tyto představy ani mít nemohly. Proto se učitelka rozhodla věnovat tomuto tématu samostatnou řízenou činnost, při níž použila diafilmový příběh *Ako si ľudia stavajú dom*. Díky tomu došlo k obohacení představ i následných her. Hry byly nyní obsahově bohatší. Děti si hrály na stavitele, jeřábníka, zedníka, šoféra, ve hře se objevily poznatky o panelové výstavbě i názvy některých stavebních strojů jako například míchačka, jeřáb, bagr. Děti dokázaly nové poznatky správně utřídit, použít, pojmenovat. Ve svých hrách stavěly obchody, školy a velká sídliště. Diafilm byl v daném případě cenným prostředkem zvláště proto, že umožnil dětem hravou a zajímavou formou přiblížit takové jevy, které nemohly v přirozeném prostředí bezprostředně pozorovat.

V dalším příkladu děti ve městě navštívily zoologickou zahradu. Získané dojmy uplatnily při hře. Zpočátku byla hra obsahově chudá. Děti si hrály na zvířátka, pobíhaly sem a tam nebo posedávaly v ohrádkách vytvořených ze stavebnice. Učitelka ve snaze obohatit obsah těchto her promítla dětem během odpolední činnosti diafilmový příběh *Doktor Jajbolí v Afrike*. Hra na zoologickou zahradu následně získala novou náplň: zvěrolékař Jajbolí léčil nemocná zvířátka, předepisoval léky, které se prodávaly v lékárně, dával injekce apod. Diafilm podnítil dětskou fantazii, která se tvořivě uplatnila při hře, jež nyní měla bohatší a přitažlivější náplň.

Diafilm se v mateřské škole mohl stát vhodným podnětem pro pohybovou hru. Ta byla formou aktivního odpočinku, příznivě také působila na náladu celého kolektivu

¹⁰⁵ Srov. tamtéž, s. 23-24.

dětí. Příkladem tu byl diafilm *Karneval*¹⁰⁶, jehož děj se pomocí vhodných rekvizit mohl přenést i do následné pohybové hry.

Další velkou oblastí dětských her byly dramatizace oblíbených pohádek a příběhů. Obsahy těchto her si děti nevymýšlely, ale braly na sebe úlohy jednotlivých postav a reprodukovaly hotový děj. Proto byl důraz kladen na správné rozpoznání dějových souvislostí a vztahů mezi osobami a jejich jednáním. I zde měl diafilm své místo, neboť bohaté zážitky z promítaného děje ulehčovaly dětem vzhled do povahy jednotlivých postav a názorné rozeznání vztahů, kladných i záporných vlastností.

Diafilm za podmínky takzvaného uměleckého zpracování a dále také přiměřenosti pro děti předškolního věku byl pokládán za vhodného pomocníka k hlubšímu pronikání do podstaty nejrůznějších jevů a k odkrývání souvislostí; díky tomu také obohacoval dětské hry, podněcoval fantazii a byl zdrojem estetických a citových zážitků.¹⁰⁷

2.4. Využití diafilmu při odpoledních hrách a zábavných činnostech

Odpolední hry a zábavní činnosti v mateřské škole sloužily k hravému a nenásilnému upevňování získaných poznatků, k procvičování zručnosti a návyků, jež si děti měly osvojit před vstupem do školy. Nejednalo se ale přitom o pokračování dopoledních řízených činností, nebo o doučování toho, co se při nich nestihlo. Zvláště bylo dbáno na to, aby se při odpolední činnosti děti cítily dobře, aby panovala veselá a radostná nálada. Doporučovalo se předčítání, promítání diafilmových příběhů nebo jejich dramatizace, na rozdíl od řízené činnosti bez určené didaktické úlohy. Metoda práce s diafilmem proto při odpoledních zábavných činnostech byla odlišná. Nevyžadovalo se například, aby děti ihned po promítnutí příběhu reprodukovaly jeho obsah, nenásledoval rozbor apod. Citový zážitek vyvolaný příběhem měl pomalu doznívat. Dostačovalo, když se děti během promítání vžily do děje, poznaly dobré a zlé jednání, projevíly svoji radost a sympatie z vítězství dobra nad zlem nebo nespokojenost

¹⁰⁶ Diafilm *Karneval*: podle textu Márie Ďuríčkovéj zpracovala Lenka Dedinská, výtvarník Z. Bellušová-Rusková, redakce Pavol Baník, jako školský diafilm vyrobilo Štúdio krátkých filmov – diafilm, Bratislava 1963.

¹⁰⁷ Srov. I. PRINCOVÁ, *Diafilm na materskej škole*, s. 23-27.

nad nesprávným jednáním lidí a zvířat. Teprve při dalším promítání byl prostor na otázky.¹⁰⁸

Odpolední čas byl místem pro rozvíjení citů a mravních vlastností, také příležitostí pro třibení pozornosti a soustředěnosti, pro vytváření žádoucích vztahů ke kamarádům a rodičům, k posilování družnosti dětského kolektivu, místem společných zážitků. K promítání měly být voleny příběhy zábavného charakteru s lehkým, veselým obsahem. Mladším dětem byly určeny příběhy jednoduššího charakteru jako *Micka a mliečko*, *O zvedavom mačiatku*, *Janko Hraško*, *Braček Jelenček*, *Neposlušné kozliatka*, starším dětem pak příběhy s bohatším dějem, mezi něž patřily zvláště lidové pohádky jako například *Sol' nad zlato*, *Popoluška*, *Tri prasiatka*,¹⁰⁹ *Rozprávka o lienke*, *Deti a medvedica*¹¹⁰ apod. Využitelné byly i příběhy ze soudobého života, vždy již zpracované s nějakým didaktickým záměrem. Učitelka je mohla zařadit do odpoledního programu již s určitým cílem ve vztahu k následným řízeným činnostem. Jednalo se například o diafilmové příběhy *Ivanko cestuje do Bratislavy*, *Ako si ľudia stavajú dom*, *Lastovičky pod strechou*, *Lev a myš* apod. Mezi nejoblíbenější pak patřily (diafilmové) příběhy ze života zvířat a příběhy s fantastickým námětem. Nadpřirozenost a jinakost měla svou přitažlivost, ta však byla prostřednictvím personifikace (u fantastických příběhů i neživé věci) dětem současně velmi blízká.

Děj diafilmových příběhů mohl být následně dramatizován, což mělo dále úměrně přispívat k probouzení a upevňování mravních, estetických a sociálních citů. Dramatizace se ale měla nacvičovat vždy při zaměstnání, odpoledne se mělo již jen jednat o hru pro radost. Takové hry měly velký význam pro jazykovou kulturu dětí, ale hlavně díky vžívání se do určitých situací a rolí také pro celkovou výchovu a mravnost. Pro dramatizace byly zvláště vhodné příběhy s co největším počtem osob nebo zvířátek, například *Neposlušné kozliatka*, *Karneval*, *Žabka Kuňkalka* apod.

K jednotlivým hrám si děti při odpoledních činnostech mohly také vyrábět rekvizity, což odpovídalo jejich přáním mít takové scénky, jako viděly na obrázcích. Tím se nenásilnou cestou pod vlivem zážitku z diafilmu uplatňovala i další výchovná složka socialistické pedagogiky, a sice pracovní výchova. Diafilm byl proto také

¹⁰⁸ Srov. tamtéž, s. 28n.

¹⁰⁹ Diafilm *Tri prasiatka*: autor Sergej Michalkov, výtvarník K. Rotová, překlad a úprava Pavol Baník, grafická úprava Alojz Struhár mladší, vyrobil Populárnovedecký film – diafilm, Bratislava 1958.

¹¹⁰ Diafilm *Deti a medvedica*: text Mária Haštová, výtvarník Ladislav Čisárik, redakce Pavol Baník, pro Slovenský ústav zdravotníckej osvetvy vyrobilo Štúdio krátkých filmov – diafilm, Bratislava 1965.

hodnocen jako nenásilný a velmi účinný výchovný prostředek pro vštěpování různých pracovních a kulturních návyků. Děti v mateřské škole měly být vedeny k udržování pořádku v místnosti i ve skříních, k odkládání hraček, k péči o květiny či o koutek živé přírody. Pracovitost měl v dětech podnítit například diafilm *Deti a medvedice*, úctu k práci a k pracujícím lidem diafilm *Ako si ľudia stavajú dom*. Lepší pochopení pojmu práce mělo poté napomoci k rozlišování mezi prací a hrou.¹¹¹

¹¹¹ Srov. I. PRINCOVÁ, *Diafilm na materskej škole*, s. 28-33.

3. Analýza souboru 25 diafilmů pro mateřské školy: obsahy a cíle

3.1. Cíle a metody

Diafilmy dodávané do mateřských škol měly napomáhat k dosahování nejrůznějších výchovných cílů. Jednotlivé cíle byly formulovány socialistickou pedagogikou, ta přitom rozlišovala několik výchovných složek. Konkrétně se jednalo o výchovu jazykovou, rozumovou, tělesnou, pracovní, mravní, estetickou, citovou a volní.¹¹² Je otázkou k prověření, zda diafilmy, které byly doporučovány a šířeny do mateřských škol jako všestranný výchovně-vzdělávací prostředek, skutečně cílům jednotlivých výchovných složek odpovídaly. Cílem této práce je na příkladu jednoho konkrétního souboru diafilmů, určeného pro mateřské školy, popsat a analyzovat místo diafilmu ve výchovném procesu mateřských škol právě ve vztahu k výchovným cílům, respektive složkám socialistické pedagogiky. Záměrem je s přihlédnutím k doprovodnému metodickému materiálu prostudovat tento konkrétní soubor z hlediska jednotlivých výchovných složek, zjistit, k jakým výchovným složkám se daný soubor vztahoval a určit jejich význam a případně vzájemné vztahy. Jelikož se jedná o rozkrytí a rozlišení základních obsahových témat a trendů jednotlivých diafilmů i souboru jako celku, je využita obsahová analýza.

3.2. Charakteristika výzkumného souboru

Jako výzkumný soubor byl zvolen soubor 25 diafilmů pro mateřské školy vydaný péčí banskobystriického národního podniku Učebné pomôcky. Tento soubor byl opatřen metodickou příručkou bratislavského krajského pedagogického střediska *Diafilm na materskej škole* z roku 1971.¹¹³ Výběr byl náhodný, jedná se o soubor zřejmě spíše typického charakteru, přibližně ze středového období sledovaného času.

¹¹² K tomu srov. M. BARTUŠKOVÁ a kol., *Pedagogika předškolního věku*, s. 95n.

¹¹³ Srov. I. PRINCOVÁ, *Diafilm na materskej škole*, zvláště s. 36n.

Do souboru podle metodické příručky byly zahrnuty ty nejlepší z dosud vydaných diafilmů, to se týkalo výtvarné i textové stránky. Při tvorbě bylo přihlíženo k tomu, aby soubor obsahoval vedle lidových pohádek i příběhy didaktického charakteru vhodné k realizaci výchovně-vzdělávací funkce mateřské školy. Námětově tyto příběhy čerpaly z všednodenního soudobého života, ze života zvířat a dětí. Svým obsahem se vztahovaly k osnovám výchovné práce v mateřské škole.

Soubor obsahoval následující diafilmy: *Sol' nad zlato*; *Janko Hraško*; *Odvažny krajčírnik*; *Popoluška*; *Braček Jelenček*; *Koza rohatá a jež*; *Neposlušné kozliatka*; *O zvedavom mačiatku*; *Zajačkova chalúpka*; *Tri prasiatka*; *Deti a medvedica*; *Karneval*; *Rozprávka o telefónnom stĺpe*; *Jarný výlet*; *Ružová loptička*; *Rozprávka o lienke*; *Doktor Jajbolí v Afrike*; *Ako si ľudia stavajú dom*; *Katka ide do školy*; *Žabka Kuňkalka*; *Ivanko cestuje do Bratislavy*; *Lastovičky pod strechou*; *Micka a mliečko*; *Lev a myš*; *Nespokojný stravník*. Upozorněno přitom bylo na skutečnost, že další didakticky zaměřený diafilmový příběh *Tri motýle*, který zábavnou formou seznamoval děti s jarní přírodou, se již do souboru nedostal; objednat ho bylo možné samostatně.¹¹⁴

3.3. Obsahy a cíle 25 diafilmů ze souboru pro mateřské školy

Pohádkový diafilm *Sol' nad zlato* (podle slovenské lidové pohádky jej zpracoval Aloiz Struhár mladší) sestával z 15 barevných snímků a byl určený pro starší děti předškolního věku. Cílem zpracování bylo vyzdvihnout lásku a úctu dětí k rodičům a utvrdit děti v posuzování dobra a zla. Předpokládalo se, že děti upřímně a s radostí ocení vítězství Marušky, když se ukáže, že její jednání bylo motivováno láskou k otci. Pohádka měla být dětem promítána pro radost, zvláště v odpoledním čase. Učitelka se přitom měla držet doprovodného textu a nevyprávět pohádku vlastními slovy. Dotčenými výchovnými oblastmi byla kultura jazykového projevu, mravní a estetická složka.

Diafilm *Janko Hraško* byl rovněž zpracovaný podle známé lidové předlohy, jeho autorkou byla Viera Polakovičová. Obsahoval 10 barevných snímků a vyprávěl příběh malého chytrého chlapce – Hráška, který oklame bohatého kupce a navrátí se ke svým

¹¹⁴ Srov. tamtéž, s. 37.

rodičům. Pohádka přístupnou formou dětem zprostředkovávala základní zákonitosti vzájemných vztahů v rodině, děti také měla prostřednictvím příkladu povzbudit k osvojení Hráškových kladných vlastností, zvláště bystrosti a důvtipu. Lze doplnit, že pohádka některými svými motivy odkazovala i k základním charakteristikám takzvané feudální společensko-ekonomické formace (bohatý pán na koni, sedlák v podřízeném postavení, jánošíkovský motiv) a nabízela tak další možné interpretace a pole svého využití, tam ovšem doprovodná metodická příručka nemířila. Vedle poznávání vztahů v rodině se měla pohádka uplatnit především při dětské výtvarné činnosti.

Pohádku *Odvážny krajčirik* zpracoval podle literární předlohy bratří Grimmů Pavol Baník. Diafilm obsahující 25 barevných snímků byl pro humornou látku i hravé podání vhodný především pro odpolední promítání. Vyprávěl příběh malého krejčíka, který svojí šikovností a důvtipem přelstil obry, velkého jednorožce a divočáka, až se nakonec stal králem. Cílem byla zábava a potěšení, to i nad odvahou malého krejčíka, a rozšiřování slovní zásoby dětí.

Pohádkový diafilm *Popoluška* byl určen nejstarším dětem mateřské školy. Slovenskou lidovou předlohu pro účely diafilmu zpracoval Alojz Struhár mladší. Diafilm se skládal z 19 barevných snímků a opět se nejvíce hodil k promítání v odpoledních hodinách. Výchovné cíle směřovaly do oblasti mravní výchovy. Tradiční pohádkové schéma dobrého a zlého zde mělo podobu odměněné Popelčiny skromnosti a potrestané pýchy jejích nevlastních sester.

Pohádku *Braček Jelenček* rovněž podle slovenské lidové předlohy upravil Alojz Struhár mladší. V deseti barevných obrazech vyprávěla příběh dvou dětí, které před zlou macechou odešly do světa, aby se pak šťastně vrátily a zlá macecha byla potrestaná. Promítat se měla pro zábavu a potěšení. Opět se zde pracovalo s tradičním motivem dobra a zla, nicméně dětem mělo být vzhledem k aktuální společenské situaci vysvětleno, že ne všechny nevlastní matky jsou zlé. Pohádka měla být dále využita k samostatnému slovnímu a výtvarnému projevu dětí i dramtizaci. Předpokladem ale byla častější projekce.

Další z diafilmových pohádek *Koza rohatá a jež* byla určena dětem v mateřských školách a v nižších ročnících základních škol. Podle slovenské prstonárodní pohádky ji zpracovali Jozef Švikruha a Július V. Trebišovský. Na prostoru 15 barevných snímků se odehrával vtipný příběh smělého ježka, který vítězil nikoli fyzickou převahou, ale důvtipem, příběh pomoci slabým a bezbranným. Pohádka

byla využitelná jako vzor čistého jazyka, při rozvíjení poznání, při poučení o přírodě a zvířátkách, tvořivě se dala uchopit také jako námět k dramatizujícím hrám. Výchovná hodnota tohoto pohádkového diafilmu směřovala k ocenění vlastností, jako byl důvtip, odvaha a pomoc slabému. Učitelka měla před dětmi vyzdvihnout potřebu vzájemné pomoci a odsoudit sobectví, které v pohádce zosobňovala koza. Zvláště upozorněno bylo také na to, že zážitek z projekce obrázkového diafilmu mohla umocnit gramofonová nahrávka.

Pohádka *Neposlušné kozliatka* v 15 barevných obrázcích popisovala příběh malých kůzlátek, které málem doplatily na svou zvědavost a neposlušnost. Slovenskou lidovou předlohu upravil Pavol Baník. Pohádka byla určena dětem v mateřských školách, vhodná byla také pro první ročník školy základní. Využitelná byla především v odpoledních hodinách s cílem zábavy a potěšení. Předpokládalo se, že se děti v závěru pohádky velmi zaradují, že neposlušná kůzlátka přeci jen byla zachráněna. Výchovným cílem bylo nenásilným způsobem ukázat, že se neposlušnost nevyplácí, že je třeba si vážit rady a lásky rodičů a poslouchat je. Pohádka byla vděčným námětem k dramatizaci. Její využití zasáhlo různé složky, od mravní a estetické výchovy až po kulturu jazykového projevu.

Diafilm *O zvedavom mačiatku* byl určený dětem v mateřských školách. Jeho autorkou byla Ida Princová. Sestával z 23 barevných obrázků a popisoval příběh zvědavého neposlušného koťátka Fouska, kterého z nebezpečí zachrání malá Zuzka a pomůže mu dostat se zpět do svého domova. Diafilm podobně jako pohádka o kůzlátkách tematizoval neposlušnost a ukazoval, že se zvědavost s neposlušností nevyplácí. Využit se měl pro rozhovor a reprodukci. Děti přitom měly do rozhovoru přinášet i vlastní zkušenosti a zážitky, diafilm se tak měl stát podnětem pro rozvoj fantazie u dětí.

Autorkou příběhu *Zajačkova chalúpka* byla rovněž Ida Princová. Děti na 22 barevných obrázcích ideálně sledovaly příhody dobrosrdečného zajíčka a s rozhořčením odsuzovaly úlisnou a falešnou lišku, která dobré odplatila zlým. Diafilm také dětem zprostředkovával věcné poznatky, například že na slunci taje sníh, a umožňoval jim učit se novým lesním a jiným zvířátkům. V příběhu vystupovali zajíc, liška, veverka, srnka, medvěd a sova. Zvířátka sice jednala jako lidé a brala na sebe lidské vlastnosti, to ovšem nemělo být realitě poznávání nijak na škodu. Zvláštní hodnota diafilmu byla nalézána v tom, že emociální působení převyšovalo a tím posilovalo didaktický

charakter. Diafilm měl přispívat k rozvoji rozumových i emocionálních schopností, byl také prostředkem mravní výchovy.

Pohádkový diafilm *Tri prasiatka* podle pohádky Sergeje Michalkova zpracoval Pavol Baník a dále upravil Alojz Struhár mladší. Na prostoru 25 barevných obrázků popisoval příběh dobově dobře známé sovětské pohádky o třech prasátkách, kterým se podařilo přelstít strašného vlka, jenž si na ně již brousil zuby. Pohádka byla vhodná k reprodukci, přitom závěrečnou veselou říkanku si děti měly snadno zapamatovat a s radostí opakovat, a také k dramatizujícím hrám, při nichž bylo možné využít připravené rekvizity – masky, hlavy zvířat, nebo podle námětu z Polykarpovy stavebnice nejdříve postavené domečky.

Diafilm autorky Márie Haštové *Deti a medvedica* byl určen pro děti mateřských škol a nižších ročníků škol základních. Na 25 barevných obrázcích přinášel dramatický příběh dvou dětí, které zabloudily při sbírání malin v lese. Při sbírání je přistihla medvědice a vzala je do svého příbytku, který děti za to, že sbíraly její maliny, musely uklidit. Teprve poté mohly s bohatou odměnou odejít domů ke svým rodičům. Diafilm měl děti jednoduchým a zábavným způsobem učit nutnosti a důležitosti práce, také pořádku (ve třídě, hračkách i osobních věcech) a také pomoci rodičům a plnění si svých povinností. Učitelka měla diafilm využívat při různých příležitostech, zvláště jako studnice podnětů k rozhovorům s dětmi. Měla se přitom soustředit na kladení otázek, aby co nejvíce aktivizovala myšlení a řeč dětí a současně je vedla k žádoucím závěrům. Diafilm byl vhodný i pro odpolední zábavné činnosti, jako námět k výtvarným činnostem (uvedeno modelování medvědice) a různým hrám.

Barevný diafilm se 14 obrázky *Karneval* byl určen především pro žáky nižších ročníků základních škol, ale jako námět byl využitelný i ve školách mateřských. Na motivy pohádky Márie Ďuričkové ho zpracovala Lenka Dedinská. Hlavním motivem diafilmu byl dětský karneval, v němž školní děti vystupovaly v různých úlohách, a bylo jim veselo. Diafilm byl v prostředí mateřských škol využitelný hlavně při odpoledních činnostech, zvláště jako motivace k různým pracovním nebo pohybovým činnostem, od chystání masek po různé tanečky. Vhodný byl také jako podnět k dramatizaci.

Diafilmovou *Rozprávku o telefónnom stĺpe* podle motivů pohádky J. Bohatté zpracoval Július V. Trebišovský. Byla určena především pro druhý ročník základní školy, ale bylo možné ji použít i pro práci s nejstaršími dětmi v mateřské škole. Na 23 barevných obrázcích bylo dětem vysvětlováno, jak se lidskou prací stal z vysoké

borovice telefonní sloup spojující lidi se světem. Diafilm obsahoval množství nových pojmů a látky k poznávání, jak z oblasti lidské práce, tak ze světa přírodních jevů a lesní zvěře, například západ a východ slunce, práce dřevorubce, elektrikáře, význam telefonního sloupu. Vedle roviny poznávání spočívala hodnota diafilmu v budování vztahu k přírodě. Diafilm byl také vhodný k reprodukci a výtvarnému projevu. Zvláštní pozornost měla být věnována propojování nových znalostí s vlastními zkušenostmi dětí.

Diafilm *Jarný výlet* s 18 barevnými obrázky autora Miloslava Kubíka byl již zase určen přednostně dětem v mateřských školách. Prostřednictvím jednoduchého příběhu včelky Medušky, která při sběru sladké šťávy daleko od svého úlu neodhadla svoje síly a spadla do potoka, aby poté byla zachráněna Aničkou a Ivánkem, se děti učily poznávat přírodu a zvláště jarní květy, jako například pampelišku, sedmikrásku, prvosenku, zvoneček a bílý květ jahody. Vedle toho měl příběh i význam pro mravní výchovu, zvláště měla být zdůrazněna dobrosrdečnost dětí a dále také užitečnost včel. Diafilm byl vhodný k reprodukci a dramatizaci, také pro didaktickou úlohu zaměřenou na poznávání květin a spojování názvu s vyobrazením, využitelné v tomto případě byly jednotlivé, samostatné snímky, podobně jako u diapozitivu.

Diafilm *Ružová loptička* se 17 barevnými obrázky autorky Lenky Dedinské byl určen pro nejmladší děti předškolního věku s cílem vypěstovat u nich návyk k udržování pořádku, konkrétně v oblasti hraček. Téma bylo zpracováno nenásilnou formou pomocí jednoduchého příběhu o dvou koťátkách, která v zahradě našla míček, respektive hlavičku ztracené panenky Marušky, a později i její šatičky. Koťátka se neúspěšně pokoušela hlavičku k šatičkám přišít, pomohla jim až starostlivá Julka, která byla ráda, že se její ztracená panenka našla. Za odměnu proto koťátkům zahrála divadlo.

Diafilmová *Rozprávka o lienke* byla dalším didaktickým příběhem autorky Idy Princové. Určena byla pro nejstarší děti mateřské školy, případně pro nižší ročníky školy základní. Zábavnou formou popisovala dobrodružství malé neposlušné berušky, která se odloučila od kolektivu ostatních a zažila nebezpečná dobrodružství s roháčem, datlem a pavoukem. Ovšem děti z mateřské školy ji zachránily a ukázaly cestu zpět do zahrady, kam mezitím odešly její kamarádky. Diafilm sloužil k rozšíření znalostí o přírodě, děti se měly dozvědět, že berušky jsou užitečné a mšice naopak škodí. Hlavní hodnota však byla hledána ve formování charakterových vlastností dětí, proto měl být také diafilm promítán opakovaně, aby děti hlouběji pochopily hlavní ideu příběhu. Ida

Princová výslovně v metodické poznámce zmínila nesprávné jednání berušky Žubrienky a označila ho jako neposlušnost, na niž beruška málem doplatila.¹¹⁵ Lze dopovědět, že neposlušností je odloučení se od kolektivu ostatních a nenásledování vytýčených směrových tabulí (tedy kolektivem zvolené správné cesty), i když obojímu chybí úmysl (uražená beruška teprve dodatečně zjistila, že zůstala osamocena, směrovkami se nemůže řídit, protože neumí číst). Neposlušností je tedy vlastně jakékoli jednání, které narušuje kolektiv a stanovené techniky a způsoby života v něm.

Diafilm *Doktor Jajbolí v Afrike* podle pohádky Korneje Čukovského zpracoval pro děti mateřských škol Pavol Baník. Sestával z 22 barevných snímků a byl určen především k prohloubení a posílení hygienických a zdravotních návyků. Zvláště zdůrazňoval důležitost sportu, střídmosti v jídle a otužování. Byl také vhodný k poznávání domácích a cizokrajných zvířat, které ukazoval v jejich přirozeném prostředí (tygr, pštros, žralok, velryba, hroch), a k navazujícím tvořivým hrám (na doktora, který léčí zvířata, panenky apod.).

Didaktická diafilmová povídka *Ako si ľudia stavajú* dom autorky Idy Princové byla určena nejstarším dětem v mateřských školách. Měla v nich podporovat úctu a lásku k práci a pracujícím, rozšířit jejich slovní zásobu. Dětem z venkova také měla ukázat soudobou moderní výstavbu a různé stavební stroje. Povídka byla zachycena na 23 snímcích a vyprávěla o malém Maroškovi, který spolu se svým otcem ve městě navštívil stavbu moderního sídliště. Malý Maroško mohl porovnat dřívější a současné způsoby stavby domů, i na základě toho se rozhodl, že i on jednou bude inženýrem-stavitelem. Tím byl také v dětech, v metodické poznámce autorky diafilmu na to ovšem odkazováno nebylo, budován kladný vztah k vědě a technice i soudobému společenskému životu. Diafilm byl vhodný k různým námětovým a tvořivým hrám, uplatnil se při rozumové (zpřesňování nových pojmů, rozšiřování slovní zásoby) a mravní výchově.

Autorkou didaktické diafilmové povídky *Katka ide do školy*, určené nejstarším dětem v mateřských školách a případně v prvních ročnících základních škol, byla rovněž Ida Princová. Jednoduché realistické vyprávění, zachycené na 21 barevných snímcích, mělo za cíl vzbudit u dětí zájem o školu a pomoci jim získat k ní správný vztah, aby se do ní těšily. Kladný postoj ke škole zosobňovala v didaktickém příběhu dívka Katka, navýsost kladná a oblíbená postava. Opačný postoj strachu a nechuti ke

¹¹⁵ Srov. tamtéž, s. 48.

škole zastupoval chlapec Paľko. Počítalo se s tím, že děti na základě sympatie budou chtít být jako Katka a převezmou její postoj. Ostatně i Paľko nakonec poznal nové příjemné školní prostředí a úspěšně se začlenil do přátelského kolektivu. Tím se i u něj vytvořily kladné citové vztahy ke škole. Učitelky v mateřských školách si i prostřednictvím tohoto diafilmu měly uvědomit důležitost přípravy dětí do školy a zároveň v něm získat dobrého a zábavného pomocníka. Diafilm byl vhodným námětem k různým hrám, typicky ke hře „na školu“, do níž se mohla zapojit i učitelka a hravě nenápadným způsobem zjišťovat znalostní připravenost dětí do školy.

Žabka Kuňkalka byla dalším didaktickým diafilmovým příběhem určeným pro mateřské školy z pera Idy Princové. Příběh na formátu 18 barevných obrázků seznamoval děti s vodními zvířaty a ptáky v jejich přirozeném prostředí. Zasaňoval především v rovině poznávání oblast rozumové výchovy, prostřednictvím navazujících her a dramatizací také cíleně výchovu ke kolektivismu a výchovu tělesnou a hudební. Příklad jedné takové konkrétní hry s dopadem do uvedených výchovných složek byl včetně textového a notového záznamu uveden v autorčině metodické poznámce.¹¹⁶

Didaktický diafilm *Ivanko cestuje do Bratislavy*, na formátu 21 barevných snímků, autorsky rovněž připravila Ida Princová, tentokrát s hlavním cílem spadajícím do oblasti výchovy k vlastenectví v prostředí mateřské školy. Dějová linka byla opět velmi jednoduchá: Ivanko, chlapec z venkova, se vydal se svým otcem na výlet do Bratislavy, kde poznával život ve velkém městě a některá významná místa. Tento život charakterizovaly následující obrazy: cestování vlakem, moderní velké nádraží, tramvaje, křižovatky, výškové domy, hrad, panoráma města, Dunaj, zábavní park, letiště. Malému cestovateli, který Bratislavu a vůbec velké město navštívil poprvé, byly tyto výjevy velmi silným zážitkem. Dětem v mateřské škole měl diafilm zprostředkovat dojmy spojené s konkrétním prostředím, na nich se u dítěte předškolního věku zakládala láska k vlasti, a vyvolat či podpořit u nich touhu navštívit hlavní město Slovenska, stejně jako vřelý vztah k němu. Pro děti z venkova byl diafilm využitelný k seznámení se společenskými jevy velkoměsta a soudobého života. Měl sloužit také jako námět k tvořivým činnostem při zaměstnání či různých hrách. Zdůrazňována byla důležitost přípravy učitelky, aby práce s tímto diafilmem neupadla do pouhého formalismu.

¹¹⁶ Srov. tamtéž, s. 50-51.

Diafilmový didaktický příběh *Lastovičky pod strechou* autorů Júlia V. Trebišovského a Jozefa Švikruhy byl původně určen pro nižší ročníky základních škol. Po textové úpravě, kterou provedla Ida Princová, byl zařazen do příslušného souboru jako vhodný i pro nejstarší děti mateřské školy. Cílem příběhu bylo děti jednak seznámit se životem vlaštovky, včetně vysvětlení její užitečnosti i důvodu odletu do teplých krajín, naučit se poznávat některá domácí zvířata, jako holuba, slepičku, husu a kočku, jednak u dětí vzbudit zájem o ptáčky a přírodu a vést je k její ochraně a boji proti škůdcům. Text diafilmu vzhledem k náročnosti nebyl závazný, učitelka si ho mohla dle svého uvážení upravit.

Diafilm *Micka a mliečko* byl vtipnou veršovanou pohádkou, kterou z německého originálu Alberta Klause přeložil a upravil Pavol Baník. Krátká pohádka, zachycená jen na 10 barevných obrázcích, popisovala dobrodružství kočičky Micky, potrestané za mlsnost nechtěným pobytem na dně hrnce, odkud ji nakonec vysvobodila malá Katka. Veršované pohádky byly pro děti zpestřením. Nicméně z důvodu snazšího porozumění nebylo při prvním promítání nutné, a zvláště to platilo pro projekci určenou nejmenším dětem, aby se učitelka přesně držela přichystaného textu. Verše se také mohly stát předmětem samostatné nebo sborové recitace.

Diafilmová pohádka *Lev a myš*, kterou podle kresleného filmu autorského kolektivu J. Macskássy, S. Szabó a L. Molnár pro žáky nižších ročníků základních škol zpracovali Karol a Viktor Dubečtí, na prostoru 25 barevných obrázků přibližovala africké prostředí a popisovala příhody malé myšky, která pomohla velikému králi pouště zachránit život a která ho také naučila čistit si zuby. Děti se měly na tomto materiálu seznámit se skutečností, že i malý přítel může pomoci v nouzi. Dalším cílem byla podpora při získávání a prohlubování správných hygienických návyků při péči o chrup a dále také při osvojování nových pojmů, jako byly například poušť, pyramida, palma, bambus a medaile. Projekce diafilmu byla zvláště vhodná před návštěvou zubního lékaře, která mnohdy a nejen mezi dětmi byla spojována se strachem.

Posledním diafilmem v souboru byla veršovánka Ernesta Petrika *Nespokojný stravník*. Obsahovala 19 barevných obrázků a byla určena pro děti předškolního a školního věku. I ona sloužila k podpoře správných kulturně-hygienických návyků, tentokrát v oblasti jídla a stolování. Jednoduchou a nenásilnou formou, srozumitelnou i nejmenším dětem, na příkladu malého Lacka ukazovala, že mlsnota a vybíravost v jídle se nevyplácí. Srozumitelnost obsahu byla podpořena i pravidelným rytmem

sduženého verše, který napomáhal snadnému zapamatování. Diafilm mohl být podnětem k recitaci i tvořivým hrám, prvotním cílem však byla formace správných postojů v oblasti hygieny. Proto se v metodické poznámce objevilo i upozornění, aby učitelka v návaznosti na projekci tohoto diafilmu pochválila děti, které všechno sní a v jídle si nevybírají, tak jako Lacko.

3.4. Závěry a shrnutí

Z předchozího přehledu poměrně jasně vyplývá, že slovenská série 25 diafilmů pro mateřské školy nebyla jen náhodným uskupením 25 různých diafilmových příběhů, ale byla vytvořena na základě systematického výběru a tvorby tak, aby obsáhla všechny složky socialistické výchovy na daném stupni dobové školské soustavy. Jednotlivé diafilmy měly i bez nápovědy metodické poznámky své snadno odhadnutelné výchovné poslání, tedy svůj hlavní způsob použití, při němž měl být naplněn minimálně jeden konkrétní cíl některé z těchto oblastí. Do souboru zařazené diafilmy mohly být ale z většiny využity pro realizaci různých výchovných cílů, někdy se tak mohlo dít při jednom promítání současně, jindy bylo třeba metodický postup práce s diafilmem poněkud upravit. Některé z diafilmů však vzhledem ke svému obsahu byly určeny téměř výhradně pro jedno konkrétní použití, týkalo se to především těch, které v tomto smyslu byly již vymyšleny, jako například *Nespokojný stravník* či *Katka ide do školy*.

Řada z diafilmů zahrnutých do souboru měla napomoci plnit úkoly jazykové výchovy v mateřské škole, zvláště rozvíjet slovní zásobu a souvislé vyjadřování dětí, výraznost a kulturu jejich projevu, také děti seznamovat s uměleckou prózou a poezií. V posledním z dílčích úkolů byl v určitém ohledu účelnější český *Soubor dvanácti pohádek pro mateřské školy* z téhož roku, který pracoval s principem nezkracování původních textů. Práce s diafilmem pak ale musela být této skutečnosti značně přizpůsobená. Neupravený text zpravidla také oslaboval přímou didaktickou linku diafilmu a omezoval i další možnosti využití, nejen z hlediska naplňování výchovných cílů, ale také z hlediska úlohy diafilmu jako prostředku zábavy, potěšení a oddechu. Omezení však nebylo nijak zásadní, nicméně naslouchat neupravenému textu, který vždy zcela nekorespondoval s obrazem, kladlo vyšší nároky na pozornost a vyžadovalo si větší soustředění. I slovenský soubor diafilmů však obsahoval některé texty

s uměleckou ambicí, týkalo se to zvláště překladů, například příběh ve verších *Micka a mliečko*, a úprav lidových pohádek, například *Koza rohatá a jež*. Diafilmy ze souboru přispívaly k naplnění úkolu seznamovat děti s uměleckým literárním výrazem již jen tím, že dětem přibližovaly tradiční pohádkové náměty a napomáhaly v nich budovat kladný vztah nejen k několika vybraným textům, ale obecně k literatuře jako takové. Diafilm ostatně mohl být i v tomto ohledu ze strany práce učitelky jen předstupněm, mezníkem, tečkou či vsuvkou v dalších aktivitách s danou literární látkou.

Co se týče lexika a rozšiřování slovní zásoby dětí, diafilm se měl stát dobrým pomocníkem při učení se konkrétním i abstraktním pojmům, většinou těch, s nimiž děti mohly mít jen ojediněle nebo spíše téměř vůbec vlastní bezprostřední zkušenost. Myslelo se zde na děti z venkova a naopak i na děti z velkých měst. Do souboru se tak dostaly diafilmy, které ukazovaly domácí zvířata i život ve městě. Přibližně stejně oběma skupinám dětí byly určeny snímky zvířat lesních i cizokrajných (*Zajačková chalúpka*, *Doktor Jajbolí v Afrike*), květin (*Jarný výlet*) a činností, jevů a skutečností vycházejících ze soudobého života (*Rozprávka o telefónnom stĺpe*, *Ako si ľudia stavajú dom*).

Naposledy uvedené příklady diafilmů byly i vhodným prostředkem rozumové výchovy, která se s jazykovou výchovou do značné míry prostupovala. Tyto a další diafilmy seznamovaly děti s přírodou, prostředím města i vesnice, s důležitými jevy a skutečnostmi soudobého světa a života. Diafilm přispíval k rozvoji poznávacích schopností dětí, pomáhal dětem získávat důležité vědomosti, dalo se předpokládat, že se tak podepíše na jejich budoucích zájmech a potřebách. Minimálně ke změně či zaujetí aktuálně žádoucího postoje, jednalo se o postoj ke škole, byla do souboru zařazena didaktická povídka *Katka ide do školy*. Hlavní hrdinka zosobňovala i žádoucí charakterové vlastnosti, počítalo se na základě sympatie s nápodobou. Zasažena byla cíleně rozumová, emocionální i morální stránka. Pro diafilmy v souboru to nebylo nic neobvyklého. Po metodické stránce byly velmi účelně a dobře připraveny. Jednotlivé složky výchovy se na prostoru diafilmu vzájemně pronikaly a vytvářely nedělitelný celek, což vzhledem ke společnému cíli výchovy bylo jen a jen žádoucí. Z obrazových i doprovodných textových materiálů lze předpokládat, ale bylo by to třeba empiricky ověřit, že diafilmy touto metodickou svázaností nijak neutrpěly na své přitažlivosti. K té je třeba ještě navíc připočítat, že diafilm byl v době, než se obrazovka stala běžnou

součástí domácnosti, už sám o sobě něčím mimořádným. Měl charakter zážitkovosti, překračoval běžné a všednodenní a i odtud pocházela jeho účinnost.

Emocionální a volní složky výchovy se prolínaly celým souborem diafilmů s hlavním cílem zaujetí kladného a aktivního vztahu ke světu. Svět diafilmů byl pozitivním světem přírody, lidí a práce, světem radostným a krásným, jak ve slovech, tak i ve výtvarném ztvárnění. Tohoto poznání se dětem dostávalo rozumem, ale i prostřednictvím emocionálního působení, o němž autoři věděli, že má mnohdy i větší a trvalejší význam. Vedle toho byl diafilm již sám o sobě, co do formy, prostředkem, který v dětech vzbuzoval nadšení a radost, a již tím v nich probouzel dobrou náladu a zájem jako nezbytné předpoklady zdravého emocionálního vývoje.

Pojem krásna byl samozřejmě i ústředním pojmem estetické výchovy, pro niž diafilmy představovaly jednu z velmi důležitých pomůcek. Projekce dětem přinášela bezprostřední a svým obsahem navíc cíleně často i prostředkovaný estetický prožitek. Vybrané diafilmy se do sledovaného souboru dostaly i proto, aby prostřednictvím své formy i obsahu sloužily k rozvíjení a kultivaci vnímání krásného v přírodě, v práci, v životě společnosti, v lidských vztazích i v umění a také k schopnosti tuto krásu vyjadřovat výrazovými prostředky umění. Estetický rozměr byl z podstaty diafilmu vlastní. Hlubší estetický zážitek mohl být dosažen s určitým odstupem opakovanou projekcí. Podobně tomu bylo, pokud byl diafilm nabídnut například v odpoledním programu k zábavě a potěšení bez dalších didaktických cílů. Setkání s uměním vyžadovalo, aby umění nebylo jen učební pomůckou. Estetická výchova byla námětem i dalších na projekci navazujících činností, často ve formě činností výtvarných, dramatických, méně již hudebních (zde nejvíce asi *Žabka Kuňkalka*). Hudba se ovšem mohla stát nedílnou součástí projekce různých diafilmů, záleželo na přístupu učitelky. Zážitek z obrázkového diafilmu mohla ještě umocnit gramofonová nahrávka.

Tělesná výchova byla diafilmem podpořena přímo, k úkolům tělesné výchovy v předškolním věku patřila také mimo jiné ochrana zdraví a podpora získání a vybudování správných zdravotně-hygienických návyků (*Lev a myš*, *Nespokojný stravník*), i nepřímo, to zvláště po projekci při navazujících pohybových činnostech. Do oblasti tělesné výchovy spadala také výchova branná a dopravní, v sledovaném souboru ovšem na rozdíl od českého *Souboru dvanácti pohádek pro mateřské školy* v prvním plánu zastoupena nebyla. Příspěvek slovenského souboru k této oblasti výchovy byl

spíše nepřímý, a to skrze podporu některých žádoucích vlastností, jako byla trpělivost, kázeň a samostatnost.

Významné postavení v rámci nejen předškolní výchovy měla alespoň dle proklamací a autoritativních a pedagogických textů v čase reálného socialismu výchova pracovní. Tato skutečnost byla v sledovaném souboru diafilmů výrazně reflektována a zohledněna. Práce, ať lidí či zvířat, byla častým dílčím námětem jednotlivých diafilmů soustředících se na jevy a skutečnosti soudobého života, hlavním námětem se pak stala u pohádkového příběhu *Deti a medvedica*. Práce byla představena jako nutná a nezastupitelná, spojená s odměnou a krásou. Taková, spolu se všemi, kdo se na ní podíleli, si zaslouhovala od dětí lásku a úctu. Opět se tak skrze ohromení a údiv nad něčím, v dobových pohledech tak velikým a dokonalým, k získání žádoucích postojů velmi účinně uplatnilo oslovení emocionální stránky dítěte (typicky diafilm *Ako si ľudia stavajú dom*).

Mravní výchova patřila k nejdůležitějším složkám komunistické výchovy, proto i v sledovaném souboru diafilmů jí byla věnována značná pozornost. Tato skutečnost ještě získávala na významu tím, že tyto diafilmy byly určeny primárně pro předškolní věk, a právě v tomto období se u dětí začínaly utvářet první zárodky budoucího chování a povahy. Vybrané diafilmy měly podpořit výchovu mravních návyků, zpočátku především ve vztahu k tělesné stránce dítěte, a proto i včetně návyků hygienických (*Lev a myš*), výchovu charakterových vlastností, jako byla rozhodnost, iniciativnost, smělost, sebeovládání, pravdivost, čestnost apod. (například *Odvážny krajčírnik*, *Zajačkova chalúpka*, *Micka a mliečko*), výchovu k ukázněnosti (tou byla již forma aktivity, sledování projekce vyžadovalo ukázněnost, projekce vždy už vedla k posílení záhodného vzorce chování), výchovu pozorného vztahu k lidem (konkrétně dobrosrdečnost, zdravé sebevědomí a skromnost – *Katka ide do školy*), výchovu ke kolektivismu (často dramtizace a námětové hry, například k diafilmu *Žabka Kuňkalka*), počátky výchovy k vlastenectví (*Ivanko cestuje do Bratislavy*) i ke kladnému vztahu k socialistickému vlastnictví (téma práce a pořádku, nejvíce *Deti a medvedica*).

Velmi účinnou a citově působivou metodou mravní výchovy byl konkrétní příklad, což bylo podmíněno specifičností předškolního věku, danou napodobováním, vnímavostí i citovým vztahem k dospělým. Příklad často z důvodu větší srozumitelnosti a názornosti využíval klasická dichotomická schémata, například pravdivost a čestnost

se lépe odrazila a dala pochopit v zrcadle falešného jednání – děti nechtěly být jako liška, která nejen že špatně dopadla, ale ještě navíc její jednání se nelíbilo paní učitelce. Výchovné cíle z oblasti mravní výchovy mohly být dále realizovány v navazujících námětových hrách a dramatizacích. Nelze také opomenout, že diafilm bylo možné využít i jako vhodnou motivaci k nejrůznějším cvičením, například s cílem automatizace či osvojení potřebných návyků společenského chování a jednání.

Při bližším pohledu na výchovné cíle spojované, ať už výslovně nebo v podtextu, s jednotlivými diafilmy studovaného souboru i se souborem jako takovým, lze s jistým oprávněním tvrdit, že největší význam z hlediska tvorby souboru měly výchovné složky rozumová, estetická a mravní, v níž se také nejvíce odráželo dobové ideologické pozadí. Ale byla by to pravda jen částečná. Tyto složky skutečně přicházejí ke slovu nejčastěji, a to i když metodický text mlčí. Posláním souboru však bylo obsáhnout všechny složky socialistické výchovy a nutno dodat, že toto posláním bylo úspěšné, alespoň v rovině přípravy didaktického materiálu. Nakolik se připravený materiál ve vztahu k stanoveným výchovným cílům podařilo využít v konkrétní edukační realitě jednotlivých mateřských škol a obecně i daného stupně dobové československé školské soustavy, to je již otázkou jinou, teprve čekající na své zodpovězení. Ještě předtím však bude nutné tuto otázku řádně vymezit, a to nejen ve vztahu k pedagogickým oborům, ale také k historii a dalším vědním disciplínám. A ještě jedno zpřesnění: ideologie postupovala vzhledem k hlavnímu výchovnému cíli socialistické pedagogiky všemi výchovnými složkami. K dobové ideologii tak kupříkladu nepatřil jen kladný vztah k socialistickému vlastnictví, kolektivismus a další žádoucí charakterové vlastnosti, tělesné zdraví a zdatnost, ale například také estetická vnímavost, dobrosrdečnost a pozornost k druhým apod. To vše mělo být charakteristikou občana socialistické společnosti.

Závěrem lze uzavřít, že soubor 25 diafilmů banskobystřického závodu Učebné pomůcky byl po metodické stránce velmi dobře připraven, aby se stal velmi účinným prostředkem socialistické výchovy v prostředí mateřských škol, s přesahem i do nižších ročníků škol základních. Vzhledem k tomu, že tento soubor byl vybrán jako soubor typický, lze předpokládat, že i ostatní soubory diafilmů a přeneseně i samotné diafilmy určené prostředí mateřských škol byly vytvářeny tak, aby pomáhaly naplnit cíle jednotlivých složek socialistické výchovy, a tím nejen jaksí mimochodem, ale přímo v prvním plánu sloužily dobové ideologii.

Závěr

Předmětem bakalářské práce byla problematika využití diafilmu jako vizuální technické pomůcky v prostředí mateřských škol v šedesátých a sedmdesátých letech 20. století, a to v pohledu dobové pedagogické literatury a metodických příruček. Konzultován byl především metodický text Idy Princové *Diafilm na materskej škole a jeho využitie v predškolskej výchove*, vydaný péčí Krajského pedagogického ústavu v Bratislave v roce 1971. Zvláštní pozornost byla věnována slovenskému souboru 25 diafilmů pro mateřské školy, který byl ostatně také námětem zmíněného metodického textu.

Původní záměry i vlastní zadání bakalářské práce přitom byly odlišné. Snahou totiž bylo pojednat především téma ideologie v pohádkách do promítačky, tedy v diafilmech a diapásech určených k domácímu i školnímu využití. Nicméně ukázalo se, že fenomén diafilmu je v české i slovenské odborné produkci dosud zcela neobjevené téma. Snaha pojednat vztah diafilmu a ideologie, natož na formátu bakalářské práce, se v tomto zorném úhlu jevila jako dosti pošetilá. Nejprve bylo nutné se v daném tématu vůbec zorientovat. Proto je také zpočátku této práce věnována zvýšená pozornost samotnému diafilmu, a to z několika různých hledisek, včetně například hlediska technického. Ze všech možných diafilmů byly následně vybrány pro úvodní studium diafilmy určené pro využití v mateřských školách. Jako jeden z důležitých předpokladů pro poznání vzájemného vztahu ideologie a diafilmu se ukázala být otázka, nakolik školní diafilmy odpovídaly požadavkům a potřebám dobové socialistické pedagogiky.

Na začátku sedmdesátých let patřil diafilm k nejrozšířenějším moderním pomůckám v československých mateřských školách. Již od poloviny šedesátých let vydával národní podnik Komenium, respektive Učebné pomôcky diafilmy v takzvaných souborech. Jednalo se o komplety různě tematicky zaměřených diafilmů ve společném balení, které dále obsahovalo brožuru s doprovodnými texty a metodickými pokyny. Do souborů byly zařazovány nejlepší vyrobené diafilmy, důležité bylo nejen téma, ale i výtvarné a textové zpracování. Tematicky se vybrané diafilmy vázaly na osnovy pro mateřské školy. Námětově čerpaly především z bohatství lidových pohádek, centrem zájmu byli lidé a jejich práce, příroda, zvířátka a děti.

Dobová nabídka diafilmů určených pro mateřské školy byla hodnocena jako bohatá a pestrá, ve svém celku představovala specifický pomocný materiál dobře využitelný pro všechny složky socialistické výchovy. Z hlediska obsahové stránky k tomu přispívalo především žádoucí ideové zaměření. V některých didaktických diafilmech se přímo odrážely základní prvky utvářející socialistickou společnost. Dětem byl vštěpován zájem o společnou činnost, práci a lidské vztahy, kladně byla prezentována láska a úcta dětí k rodičům a pracujícím, naopak negativně a s odsouzením egoismus a lenivost. Nezbytnou podmínkou byl ovšem správný metodický postup, proto také příprava na práci s diafilmem se neměla podcenit. Zařazení a využití diafilmu v práci mateřské školy mělo vycházet z úloh celkového výchovného působení této instituce.

Využití diafilmu k různým činnostem a cílům vyžadovalo odlišné metody práce. Ty byly pojednány včetně konkrétních příkladů v příslušných metodických příručkách. Diafilm byl nejčastěji zařazován do odpoledního času za účelem zábavy a vzbuzení radostné nálady, ale vhodným prostředkem byl i pro takzvané zaměstnání. Diafilm jako názorná pomůcka měl do řízené činnosti vnést radost, znásobit aktivitu a zájem dětí o práci. Za podmínky takzvaného uměleckého zpracování a dále také přiměřenosti pro děti předškolního věku byl pokládán za vhodného pomocníka k hlubšímu pronikání do podstaty nejrůznějších jevů a k odkrývání souvislostí; díky tomu také obohacoval dětské hry, podněcoval fantazii a byl zdrojem estetických a citových zážitků.

Výzkumný soubor 25 diafilmů pro mateřské školy banskobystričského závodu Učebné pomůcky obsahoval vedle lidových pohádek i příběhy didaktického charakteru vhodné k realizaci výchovně-vzdělávací funkce mateřské školy. Námětově tyto příběhy čerpaly z dobového všednodenního života, ze života zvířat i dětí. Svým obsahem se vztahovaly k osnovám výchovné práce v mateřské škole. Soubor byl vytvořen na základě systematického výběru tak, aby obsáhl všechny složky socialistické výchovy příslušného stupně dobové školské soustavy. Konkrétně se jednalo o výchovu jazykovou, rozumovou, tělesnou, pracovní, mravní, estetickou, citovou a volní. Největší zastoupení z hlediska tvorby souboru měly výchovné složky rozumová, estetická a mravní, posláním souboru však bylo obsáhnout všechny složky socialistické výchovy a nutno dodat, že toto poslání bylo úspěšné, alespoň v rovině přípravy didaktického materiálu. Studovaný soubor byl po metodické stránce velmi dobře připraven, aby se stal velmi účinným prostředkem socialistické výchovy. Toto tvrzení je vzhledem

k charakteru souboru jako typického zástupce svého druhu možné vztáhnout i na soubory obdobné a školní diafilm jako takový.

Studium edukační reality zůstalo v této práci vzhledem k omezenému rozsahu i dosavadním možnostem, dosud chybí jakékoli teoretické studie, úmyslně stranou. Nicméně v budoucnu by právě edukační realitě měla být věnována zvýšená pozornost, konkrétně například otázce, nakolik se připravený materiál ve vztahu k stanoveným výchovným cílům podařilo využít v praxi jednotlivých mateřských škol a obecně i daného stupně dobové československé školské soustavy. Je to důležité nejen pro studium vztahu pedagogické teorie a praxe, ale také pro studium vzájemných vztahů propagandy, ideologie a výchovy.

Seznam pramenů a literatury

- BARTUŠKOVÁ, Marie a kol., *Pedagogika předškolního věku*, Praha 1976.
- HAPALA, Dušan, *Prečo práve diafilm?*, *Předškolná výchova*, 20, 1965/1966, s. 181-182.
- HAPALA, Dušan, *Rozprávka na diafilme je účinnejšia*, *Předškolná výchova*, 18, 1963/1964, s. 164-167 a 175.
- HAPALA, Dušan, *Súbory diafilmov*, *Předškolná výchova*, 20, 1965/1966, s. 182.
- HEJDÁNKOVÁ, Heda, *Několik slov k novým diafilmům pro mateřské školy*, *Předškolná výchova*, 25, 1970/1971, s. 290-291.
- JÍROVÁ, Miloslava a kol., *Metodika výchovné práce v jeslích a mateřských školách*, Praha 1968.
- KLIMEŠ, Ivan, *Písne pro zasněného řezníka (a lid této krajiny). Televize a pop-kultura v Československu 60. let*, *Dějiny a současnost*, 27, 2005, č. 3, s. 30-34.
- KNAPÍK, Jiří – FRANC, Martin (edd.), *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948-1967*, Svazek I, Praha 2012.
- KOLLÁRIKOVÁ, Zuzana – PUPALA, Branislav (edd.), *Předškolní a primární pedagogika = Předškolná a elementárna pedagogika*, Praha 2010.
- MIŠURCOVÁ, Věra, *O smyslu, cílech a prostředcích estetické výchovy dětí v předškolním věku*, in: Věra Mišurcová (ed.), *O estetické výchově nejmenších*, Praha 1971.
- Moderné pômocky aj do materských škôl*, *Předškolná výchova*, 18, 1963/1964, s. 162-164.
- NĚMEČEK, Miroslav a kol., *Příruční slovník pomůcek a didaktické techniky*, Chomutov 1973.
- OPATŘIL, Stanislav a kol., *Pedagogika pro učitelství prvního stupně základní školy*, Praha 1985.
- PRINCOVÁ, Ida, *Diafilm na materskej škole a jeho využitie v predškolskej výchove. Metodická príručka k súboru diafilmov pre materské školy*, Bratislava 1971.
- PRINCOVÁ, Ida, *Výchovné využitie diafilmu na materských školách*, *Předškolná výchova*, 20, 1965/1966, s. 183-184.

SCHWARZ, Leo, *Jak nám pomáhá zadní projekce*, *Předškolná výchova*, 19, 1964/1965, s. 154-157.

SLÁDEK, Eduard, *Promítáme diafilmy a diapozitivy. Metodický text pro učitele*, Praha 1980.

STANČEKOVÁ, Hana, *Zkušenosti s použitím zadní projekce na mateřské škole*, *Předškolná výchova*, 22, 1967/1968, s. 227.

STŘÍŽOVÁ, Anna – SLÁDEK, Eduard, *Zvuková a obrazová didaktická technika. Její současné možnosti a tendence využití na základních školách v jazykovém vyučování*, Praha 1972.

SVOBODOVÁ, Eva a kol., *Vzdělávání v mateřské škole. Školní a třídní vzdělávací program*, Praha 2010.

SÝKOROVÁ, Ludmila, *Promítání diafilmů v mateřské škole*, *Předškolná výchova*, 18, 1963/1964, s. 168-169.

TOLLINGEROVÁ, Dana – WAHLA, Arnošt (edd.), *Učební pomůcky a didaktická technika ve výchovně vzdělávacím procesu*, Praha 1977.

TREBIŠOVSKÝ, Július Vojtech a kol., *Školský film a diafilm v přírodopise. Metodická příručka pro učitelov přírodopisu*, Bratislava 1974.

Internetové zdroje

Promítačka.CZ [online]. © 2013 [citováno 2. 6. 2013].

Dostupné na WWW: <<http://www.promitacka.cz/>>.

Pohádkyproděti.cz [online]. © 2013 [citováno 2. 6. 2013].

Dostupné na WWW: <<http://www.pohadkyprodeti.cz/>>.